

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

Факультет іноземної та слов'янської філології

Кафедра германської філології

Басенко Марина Миколаївна

**ПРАГМАТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ МОВЛЕННЄВОГО АКТУ НАКАЗУ
В ТРИЛОГІЇ В. РОТ «DIVERGENT»**

Спеціальність: 014 Середня освіта (Мова і література (англійська))

Галузь знань: 01. Освіта

Кваліфікаційна робота

на здобуття освітнього ступеня магістра

Науковий керівник

_____ Т.М. Буренко,
кандидат філологічних наук, доцент
кафедри іноземної та слов'янської
філології

« ____ » _____ 20__ року

Виконавець

_____ М.М. Басенко

« ____ » _____ 20__ року

Суми 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	4
<hr/>	
<u>РОЗДІЛ I</u>	
ПРИНЦИПИ ПРАГМАТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ МОВЛЕННЄВОГО АКТУ НАКАЗУ В АНГЛОМОВНОМУ ДИСКУРСІ	8
1.1. Системно-діяльнісний підхід до аналізу мовленнєвого акту	8
1.2. Мовленнєвий акт наказу в таксономії теорії мовленнєвих актів	16
1.3. Прагматичний статус мовленнєвого акту наказу	21
1.4. Класифікація мовленнєвого акту наказу	26
Висновки до I розділу	31
<hr/>	
<u>РОЗДІЛ II</u>	
МОДЕЛЮВАННЯ МОВЛЕННЄВОГО АКТУ (МА) НАКАЗУ	34
2.1. Принципи моделювання МА наказу	34
2.1.1 Антропоцентричний блок моделі наказу	35
2.1.2. Блок умов та способів реалізації наказу	39
2.2. Прототиповий сценарій МА наказу	45
2.3. Принцип увічливості в МА наказу	48
Висновки до II розділу	54
<hr/>	
<u>РОЗДІЛ III</u>	
ВЕРБАЛЬНЕ ТА НЕВЕРБАЛЬНЕ ВТІЛЕННЯ МОВЛЕННЄВОГО АКТУ НАКАЗУ В РОМАНІ ВЕРОНІКИ РОТ «DIVERGENT»	56
3.1 Способи реалізації мовленнєвого акту наказу	56
3.1.1 Мовні засоби вираження МА прямого наказу	56

3.1.2 Мовні засоби вираження МА непрямого наказу	60
3.2. Статусно-рольові відносини комунікантів у ситуації наказу	62
3.3. Невербальне вираження наказу (міміка, інтонація наказу)	66
Висновки до III розділу	73
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	80
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Одними із популярних та затребуваних на сьогодні напрямків лінгвістичного дослідження є прагмалінгвістичні та комунікативні підходи до вивчення мови. Це пов'язано з переважанням антропоцентричності у мовознавстві, коли у центр уваги дослідників потрапляє вже не системно-структурний рівень мови, а її комунікативна функціональність. Все більший інтерес викликає не мова та її явища як відокремлені елементи, а їх функціонування, вплив на них екстралінгвістичних факторів, у тому числі – особливостей учасників комунікації, сама комунікативна ситуація, соціокультурні аспекти тощо.

Категорія волевиявлення залишається у центрі уваги дослідників, які вивчають мовне спілкування, а саме структурно-морфологічні, функціонально-семантичні, прагматичні та соціокультурні аспекти вербальної комунікації. Традиційний аналіз парадигми імперативного речення призвів до формування загального уявлення про морфологічні та синтаксичні особливості оформлення спонукання в рамках теорії модальності [6; 11; 16; 18; 19; 30; 33; 42; 55; 62; 66]. Вагомим елементом цих досліджень є прагматичний аспект висловлювання, який актуалізує вивчення прагматичної функції мови. Прагматичний потенціал мовленнєвих актів найбільш яскраво реалізується у спонукальних висловлюваннях та директивних мовленнєвих актах (МА), до яких, у тому числі, належить і мовленнєвий акт наказу. Але, не зважаючи на це, велика кількість проблем структури, семантики та прагматики волевиявлення, включаючи статус директива як мовленнєвого акту, його прагмасемантичні різновиди не були вичерпно висвітлені. Тому назріла необхідність комплексного осмислення сутності мовленнєвого акту наказу та мовного вираження волевиявлення в англomовному дискурсі.

До питання вивчення прагматики і граматичних форм вираження спонукання, а також директивних мовленнєвих актів долучалися О.І. Беляєва, Л.П. Боть, А.В. Дедушно, О.Л. Дмитренко, А.В. Дорошенко, Т.С. Ларіна, Є.Л. Ліпська, О.О. Пономаренко, Н.А. Селезньова, А.Н. Скрипаєнко, О.К. Теплякова, та ін. Зокрема інтерес представляє вивчення прагматичних характеристик мовленнєвого акту наказу як найбільш категоричного типу директива.

Актуальність дослідження зумовлена зростаючим інтересом до теорії мовленнєвих актів та до детального висвітлення окремих типів мовленнєвих актів. На даному етапі у лінгвістиці відсутнє чітке уявлення про статус МА наказу, тому це зумовлює необхідність системного вивчення прагматичних особливостей МА наказу з урахуванням його семантичних та структурно-функціональних характеристик.

Метою нашої роботи є дослідження мовленнєвоактових та дискурсивних характеристик мовленнєвого акту наказу в межах англомовного дискурсу на основі комунікативно-прагматичного підходу.

Реалізація поставленої мети потребує вирішення наступних **завдань**:

- 1) виявити сутність системно-діяльнісного підходу до аналізу мовленнєвого акту;
- 2) визначити місце мовленнєвого акту наказу в таксономії теорії мовленнєвих актів та його прагматичний статус;
- 3) дослідити принципи класифікації МА наказу та його моделювання;
- 4) уточнити особливості вираження МА наказу;
- 5) виділити способи реалізації МА прямого та непрямого наказу та з'ясувати статусно-рольові відносини комунікантів у ситуації наказу.

Об'єктом дослідження є мовленнєвий акт наказу як мінімальна одиниця англомовного дискурсу, а **предметом** – його прагматичні характеристики.

Матеріалом дослідження обрано висловлення, що реалізують МА наказу, які відібрано методом суцільної вибірки, на матеріалі трилогії В. Рот «Divergent»

загальним обсягом 1585 сторінок. У цілому проаналізовано особливості функціонування 70 мовленнєвих актів наказу у різних контекстах і ситуаціях.

Мета та завдання цієї роботи зумовили використання наступних **методів** дослідження:

- метод індуктивного та дедуктивного аналізу і синтезу – для теоретичного узагальнення та формулювання висновків, виведення закономірностей функціонування мовленнєвого акту наказу;
- метод контекстуально-ситуативного аналізу – для аналізу мовного матеріалу на морфологічному та семантичному рівнях;
- метод дистрибутивного аналізу — для класифікації мовних одиниць і вивчення їхніх властивостей у мовленнєвому потоці, тобто розглядаючи їх у контексті.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що в ньому вперше було встановлено прагматичні характеристики мовленнєвого акту наказу в трилогії В. Рот “Divergent”.

Теоретична значущість роботи зумовлена тим, що вона є внеском у вирішення проблем теорії мовленнєвої комунікації і дискурсу, пов’язаних із дослідженням мовленнєвої поведінки та мовного впливу на співрозмовника. Поглиблений аналіз прагматичних особливостей функціонування МА наказу сприяє подальшому дослідженню теоретичних питань з теорії мовленнєвих актів та прагмалінгвістики.

Практична значущість визначається можливістю застосування отриманих результатів у розробці курсу з інтерпретації тексту та спецкурсу з комунікативної лінгвістики.

Апробація роботи. Основні результати досліджень доповідались на звітній науково-практичній конференції за результатами науково-дослідницької роботи студентів факультету іноземної та слов’янської філології Сумського державного

педагогічного університету імені А.С. Макаренка (Суми, 2020); на IV Всеукраїнській науковій інтернет конференції за результатами науково-дослідницької роботи студентів факультету іноземної та слов'янської філології Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка (Суми, 2020).

За темою дослідження опубліковано 1 одноосібну статтю у науковому виданні України (Суми, 2020).

Структура та обсяг роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів із висновками до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел із 93 позицій.

У вступі обґрунтовуються актуальність дослідження, його об'єкт та предмет, визначається мета та завдання роботи, що розкривають її новизну, теоретичну та практичну значущість, описуються методи дослідження, подаються дані щодо апробації його результатів.

У першому розділі розглядаються теоретичні засади дослідження, виявляються особливості системно-діяльнісного підходу до аналізу мовленнєвого акту, аналізується місце мовленнєвого акту наказу в таксономії теорії мовленнєвих актів та розглядається прагматичний статус мовленнєвого акту наказу та принципи класифікації мовленнєвого акту наказу.

У другому розділі моделюється мовленнєвий акт наказу, складається прототиповий сценарій, а також досліджуються особливості вираження принципу увічливості в мовленнєвому акті наказу.

У третьому розділі аналізуються способи реалізації мовленнєвого акту прямого та непрямого наказу, статусно-рольові відносин комунікантів у ситуації наказу, а також засоби його невербального вираження у трилогії В. Рот "Divergent".

У загальних висновках підводяться підсумки проведеного дослідження та намічаються перспективи подальших наукових розробок.

РОЗДІЛ I

ПРИНЦИПИ ПРАГМАТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ МОВЛЕННЄВОГО АКТУ НАКАЗУ В АНГЛОМОВНОМУ ДИСКУРСІ

1.1. Системно-діяльнісний підхід до аналізу мовленнєвого акту

У ХХ ст. мовознавство кардинально змінило вектор своїх досліджень. Ще у першій половині ХХ ст. та протягом довгого часу до цього воно було сфокусоване на дослідженні мовної системи, без її прив'язування до мовлення як функціонування цієї системи на практиці [3]. Однак уже починаючи з другої половини 60-х років увага лінгвістики поступово зосереджується на іншій стороні діалектичної єдності – мовленнєвій діяльності та дискурсі, як її продукті [3].

Протягом довгого часу знання про мову та мовну систему накопичувалися, однак правила їх використання були відсутніми. Ця внутрішня проблема лінгвістики як науки спонукала розвиток нових функціональних дисциплін, у наукову парадигму нарешті було включено самих виробників мовних одиниць, а також різні параметри мовних ситуацій. Все це сприяло розвитку теорії комунікації та мовленнєвої взаємодії, виникли нові напрямки лінгвістики, такі як теорії мовленнєвих актів та тексту, теорії висловлювання та теорії дискурсу.

У нашому дослідженні ми зосереджуємо увагу на таких явищах сучасної лінгвістики як теорія мовленнєвих актів та дискурсологія. Щоб зрозуміти їх контекст як напрямків лінгвістичного дослідження, слід звернутися до лінгвопрагматики. Прагматика є одним із трьох компонентів семіотики, яку виділив сам основоположник семіотики Ч. Морріс. Прагматика визначається ним у структурі семіотики наряду з двома іншими гілками – семантикою та синтактикою. За Ч. Моррісом, семантика вивчає відношення знаків до об'єктів; синтактика – міжзнакові відносини; а прагматика вивчає відносини між лінгвістичними висловлюваннями, їх значенням і вживанням у мові [37, с.39].

Більшість лінгвістів вважають, що прагматика займає особливе місце у лінгвістиці. Мова існує як система, а прагматика вивчає те, як ця система використовується на практиці. В основі розуміння прагматики на нашу думку, є визначення, в якому прагматика вважається областю досліджень в семіотиці та мовознавстві, де вивчається функціонування мовних знаків у мовленні [32, с.389]. Відповідно прагматика – це лінгвістична дисципліна, яка вивчає здатність носіїв мови виражати за допомогою окремих слів або різних конструкцій свої власні наміри і розуміти наміри співрозмовника, тобто навіщо, чому і для чого він вимовив те чи інше висловлювання, виходячи з контексту, ситуації, у якій було здійснено комунікацію.

Лінгвістична прагматика (прагмалінгвістика) – область мовознавства, що вивчає функціонування мовних знаків у мовленні. Теоретичні основи лінгвістичної прагматики були закладені до 60-х рр. ХХ ст. працями лінгвістів-філософів Оксфордської школи (Б. Рассел [52], Дж. Остін [48], Х. Грайс [73], Дж. Серль [58]). Мета лінгвістичної прагматики – дослідження мови як засобу комунікації.

Саме у контексті лінгвопрагматичних пошуків сучасних лінгвістів і виникає теорія мовленнєвих актів – напрямок аналітичної філософії, який був створений наприкінці 1940-х рр. оксфордським аналітиком Дж. Остіном [48; 49]. Теорія мовленнєвих актів вчить тому, як діяти за допомогою слів. Одне з положень теорії мовленнєвих актів полягає у тому, що мінімальною одиницею людської комунікації є не речення або висловлювання, а «здійснення певного виду актів, таких, як констатація, питання, наказ, опис, пояснення, вибачення, подяка, привітання і т. д.» [59, с.54].

МА виступає основним поняттям прагматики. Мовленнєвий акт – цілеспрямована комунікативна дія, що здійснюється згідно з правилами мовленнєвої поведінки [32, с.830]. У прагматиці можна розглядати будь-який мовленнєвий акт, наприклад пораду, подяку, загрозу, прохання, вибачення і т. п.

Мовленнєвий акт є двостороннім процесом, що включає в себе говоріння і одночасно слухове сприйняття та розуміння почутого.

Мовленнєвий акт – мінімальна одиниця мовленнєвої діяльності, яка виділяється і вивчається у теорії мовленнєвих актів – ученні, яке є особливою складовою частиною прагмалінгвістики. У МА беруть участь мовець та слухач, що виступають як носії певних соціальних ролей або функцій. Для ефективності мовленнєвого акту необхідна певна соціальна ситуація, а так само успішність мовленнєвого акту залежить від особистісних факторів. До основних рис МА належать такі характеристики:

- 1) навмисність (інтенціональність);
- 2) цілеспрямованість;
- 3) конвенціональність.

Теорія мовленнєвих актів активно вивчається з точки зору різноманітних підходів. Передусім виділяється логіко-філософський підхід, у якому ця теорія власне і розвивалася з самого початку. Нині більшої актуальності набувають такі підходи до її розуміння як комунікативно-діяльнісний, системно-діяльнісний та ін.

І.С. Семенюк стверджує, що в основі кардинальних змін, що відбуваються сьогодні у лінгвістиці, лежить саме діяльнісна методологія, у рамках якої людська комунікація вивчається як системно організована діяльність [56, с.395]. Є.В. Сидоров вважає, що акт мовної комунікації розглядається як конкретна мовленнєва дія, що становить цілісну сукупність дій та взаємодій [60, с.48].

Саме такий підхід до природи мови, антропологічний за своєю суттю, передбачає всебічне вивчення функціонування комунікативних одиниць у мовленні. Системно-діяльнісний підхід до аналізу процесу комунікації наголошує на інтенціональності та цілеспрямованості мовленнєвої поведінки індивіда. Цей підхід багато у чому й визначає характер сучасних досліджень мовленнєвих актів.

Загалом діяльнісний підхід до вивчення мовленнєвого акту не є чимось кардинально новим, оскільки вже у вихідній теорії Дж. Остіна вказано, що будь-

яке судження має діяльнісну природу. Людина, що входить в комунікацію, є не просто «людина, що говорить», а швидше «психосоціальний суб'єкт висловлювання». Це поняття було запропоноване французьким соціальним психологом і лінгвістом К. Ажежем [1], що є прикладом розгляду спілкування у рамках діяльнісної парадигми.

У межах діяльнісного підходу, закладеного у радянській та вітчизняній психології ще такими дослідниками як Л.С. Виготський, П.Я. Гальперін, О.М. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн, Г.М. Андрєєв та ін., спілкування міцно пов'язане з предметним змістом діяльності людини, складаючи її внутрішній момент і обслуговуючи її завдання. При цьому зазначається, що в ряді випадків саме спілкування може розглядатися як «загальний тип специфічно людської діяльності» [35, с.12], предметом якої є інша людина і, відповідно, завданням якої є побудова і підтримка відносин з іншими людьми, або, як зазначає А.К. Маркова, це діяльність щодо вирішення завдань соціального зв'язку. Соціальний зв'язок включає контакт з окремим індивідом і взаємодію з соціумом, безпосереднє практичне співробітництво та обмін ідеальними цінностями і т. п. [35, с.12]. Очевидно, що у цьому випадку сама предметна діяльність може ставати лише моментом спілкування, обслуговуючи його завдання.

Відзначаючи, що мовна діяльність «як будь-яка діяльність, організована відповідно до мети або завдання», А.А. Леонтьєв вказує на ряд опосередкованих ланок, що існують на шляху реалізації цього завдання, які специфічні саме для мовленнєвої діяльності. У якості першої з цих ланок він виділяє комунікативну інтенцію [31, с.213]. У даний час це поняття активно розробляється фахівцями в області лінгвокультурології та когнітивної лінгвістики. Відомі психологічні дослідження комунікативних інтенцій, організовані групою вчених (Т. Ушакова, Н.Д. Павлова та ін.) на основі методу, який вони назвали інтент-аналізом [24, с.5] та ін. Проведене за допомогою даного методу безпосереднє вивчення інтенцій,

актуальних для певних сфер діяльності, дозволяє змістовно визначити початковий мотив комунікації – мовний задум.

Лінгвістичне дослідження мови і мовлення у діяльнісному аспекті започатковується від робіт В. фон Гумбольдта, І.А. Бодуена де Куртене, Ф. де Сосюра [15; 63]. Вперше про антиномії мова – мовлення заговорив В. фон Гумбольдт, а у подальшому це положення знаходить розвиток у теорії І.А. Бодуена де Куртене, але сформульоване і обґрунтоване у повній мірі було тільки Ф. де Сосюром [3, с.450]. В. фон Гумбольдт підкреслює діяльнісний характер мови, що вона є не продукт діяльності (ergon), а діяльність (energeia)» [15, с.70]. І. А. Бодуен де Куртене розрізняє, з одного боку, мову як певний комплекс відомих складових частин і категорій і, з іншого боку, мовлення як безперервний повторюваний процес [8, с.313].

Ф. де Сосюр проводить суворе розмежування між поняттями мова і мовлення і вважає їх компонентами мовленнєвої діяльності [63, с.34-43]. Ідеї Ф. де Сосюра про мову і мовлення знаходять відображення у працях Л. Єльмслева.

Він розглядає мову в трьох аспектах:

- 1) як чисту форму, яка визначається незалежно від її соціального здійснення і матеріальної маніфестації (схема);
- 2) як матеріальну форму, яка визначається у даній соціальній реальності, але незалежно від детальної маніфестації (норма);
- 3) як сукупність навичок, прийнятих у даному соціальному колективі та визначаються фактами спостережуваних маніфестацій (узус) [75].

Л.В. Щерба, послідовник І.А. Бодуена де Куртене, у мовних явищах розрізняє три аспекти: мовленнєву діяльність, мовну систему (мова) і мовний матеріал (тексти). При цьому мовна система є «словники та граматики мов», які виводяться індивідом «лише з процесів говоріння і розуміння» [70, с.26]. Мовний матеріал трактується Л.В. Щербою як сукупність всього, що говорить та розуміється у певній конкретній обстановці в ту чи іншу епоху життя даної

громадської групи [70, с.26]. Під мовленнєвою діяльністю Л.В. Щерба має на увазі процеси говоріння і розуміння, при цьому процеси розуміння, інтерпретації знаків мови є не менш активними і не менш важливими у сукупності того явища, яке ми називаємо мовою [70, с.24-25].

У другій половині ХХ ст. діяльнісний напрямок у вивченні мови продовжили А.А. Леонтьєв, Б.В. Беляєв, І.А. Зимня та ін. У даному випадку ми спостерігаємо тісний зв'язок між психологічною та лінгвістичною науками, який згодом став базисом для утворення психолінгвістики, а також відчутно сприяв розвитку прагмалінгвістики.

Відповідно, Б.В. Беляєв під мовленнєвою діяльністю розуміє мовлення як сам процес спілкування, що здійснюється засобами мови, а також те, що є кінцевим результатом цього процесу. До видів мовленнєвої діяльності він відносив слухання, говоріння, читання і письмо [6, с.25].

А.А. Леонтьєв розглядав мовленнєву діяльність як основний вид знакової діяльності, який логічно і генетично передуює іншим її видам. При цьому вчений підкреслював умовний характер визначення мови як діяльності та критично ставився до самого терміну «мовленнєва діяльність». Він вважав, що мова – це складова частина діяльності вищого порядку, сукупність мовленнєвих дій, що мають власну проміжну мету, підпорядковану мети діяльності як такої [31, с.24-25].

При розгляді мовленнєвої діяльності І.А. Зимня спирається на погляди Ф. де Сосюра, вважаючи, що по відношенню до мови як засобу і до мовлення як способу формування і формулювання думки за допомогою мови мовленнєва діяльність є більш широким і загальним поняттям. І.А. Зимня трактує мовленнєву діяльність як діяльність з притаманними їй структурною організацією, предметним змістом, механізмами та іншими психологічними характеристиками [20, с.27].

Таким чином, у рамках діяльнісного підходу мова розглядається дослідниками як один з видів людської діяльності. Саме ж поняття діяльності трактується як сукупність взаємопов'язаних і спрямованих на досягнення певного результату процесів, одним з яких є комунікація. Мовленнєва комунікація здійснюється за допомогою мови і є частиною процесу комунікації у більш широкому розумінні, оскільки номенклатура її засобів не обмежується мовними одиницями.

Розглядаючи історію утвердження діяльнісного підходу до аналізу мовлення і мовленнєвих актів, слід відмітити, що у 1940-і роки в США набула поширення математична теорія комунікації, у рамках якої антиномія мови та мовлення виступила у формі корелятивних понять «код-повідомлення». Основоположники цієї теорії К. Шеннон та У. Уївер розглядають комунікацію з механістичної позиції як односпрямований процес кодування і передачі інформації від джерела до одержувача [Почепцов, с.229-230]. Слід зазначити, що дана модель не може адекватно описувати реальні процеси комунікації тією чи іншою природною мовою, оскільки розуміння передбачає щось більше, ніж тільки декодування повідомлення [34, с.34].

Через непродуктивність такої механістичної теорії, надалі більш широке поширення отримав саме діяльнісний підхід у вивченні комунікації, у рамках якого вона розуміється як спільна діяльність комунікантів. У таких умовах завдання адресанта – «надихнути» адресата за допомогою повідомлення у тій же мірі, у якій натхненним є сам мовець [53, с.151].

У зв'язку з цим і викликає інтерес лінгвістів теорія мовленнєвих актів (Дж. Остін, Дж. Серль та ін.). Важливо відмітити, що під мовленнєвим актом розуміється цілеспрямована мовленнєва дія, що здійснюється відповідно до принципів і правил мовленнєвої поведінки, прийнятих у даному суспільстві [Синиця]. Саме послідовність мовленнєвих актів створює дискурс. Як мовленнєві засоби, що забезпечують мовленнєвий акт, розглядаються «дієві» дієслова, що

виражають відповідні інтенції. Практичні розробки на базі даної теорії пов'язані з операціоналізацією можливих інтенцій і створенням на їх основі декількох типологій, що включають такі типи мовленнєвих актів, як інформативні, спонукальні та ін., з їх подальшою диференціацією. Так, спонукальні мовленнєві акти (директиви), відповідні моделі «я хочу, щоб ти зробив» (наказ, пропозиція, прохання, порада та ін.), можуть диференціюватися у залежності від ступеня вираження волі мовця (ступеня категоричності), від прийняття або неприйняття мовцем на себе відповідальності й т. п.

В цілому ж, звернення вчених до вивчення мовленнєвих актів є важливою і поворотною подією в історії лінгвістики, оскільки відтепер предметом аналізу виступає вже не мова, як певний штучний конструкт, а природна мова у тому її вигляді, у якому вона вживається повсякденно у мові звичайних її носіїв, ЗМІ, політики, дипломатії, художньої творчості тощо. З плином часу вченим-лінгвістам ставало все більше зрозумілим, що осмисленість та істинність висловлювань залежать від контекстів, у яких вони реалізуються [61].

Наприклад, коли хтось каже «*Оголошую вас чоловіком і дружиною*», то істинність цього висловлювання залежить від того, чи має право ця людина поєднувати шлюбними вузами молодят, чи згодні ці молодята одружитись, тобто чи дотримані всі вимоги церемоніалу, який є конвенцією членів спільноти. У разі порушення будь-якої з норм певної суспільної практики завжди постає питання про її легітимність.

Окрім того, Дж. Остін пропонує розподіляти висловлювання в термінах виду акту, який вони виконують. Така структура мовленнєвого акту відрізняється від суб'єктно-предикатної структури речення і виглядає так:

1) локуція (від лат. *locutio* – мовлення) – форма, у якій особа може втілити власний іллокутивний намір (можна вжити прямий і непрямий мовленнєвий акти). Локутивний акт містить артикуляцію звуків (акт фонації) і вживання слів, і поєднання їх за правилами граматики; позначення за їх допомогою відповідних

об'єктів (акт референції); приписування цим об'єктам відповідних властивостей і відношень (акт предикації);

2) іллокуція (від лат. *in locutio* – у мовленні) – основна сила будь-якого мовленнєвого акту та мета, з якою цей мовленнєвий акт вживається. Адже кожен мовленнєвий акт має своєю метою запитання, або відповідь, інформування, запевнення або попередження, наказ, критику тощо. Мовленнєвий акт виступає у ролі іллокутивного акту, якщо його розглядати з погляду його позамовної мети. Узагальнена і цілісна характеристика висловлювання як засобу здійснення іллокутивного акту називається іллокутивною силою висловлювання [48].

Як зазначає П. Стросон «... знання сили висловлювання рівносильне знанню того, який іллокутивний акт, якщо такий взагалі мав місце, був реально здійснений при вимовлянні цього висловлювання» [64, с. 131];

3) перлокуція (від лат. *per locutio* – шляхом мовлення) – той результат, який особа прагне отримати, вживаючи мовленнєвий акт. Мовленнєвий акт виступає як перлокутивний акт, якщо ми розглядаємо його в аспекті реальних наслідків.

Загалом дослідниками Дж. Остіном та його послідовником Дж. Серлем була розроблена досить розгалужена класифікація мовленнєвих актів, відповідно до їх прагматичної інтенції. Ця класифікація використовується і сьогодні. Вивчаючи у нашому дослідженні мовленнєвий акт наказу, звернемо увагу на безпосередньо його поняття та місце у системі мовленнєвих актах у наступному параграфі нашого дослідження.

1.2. Мовленнєвий акт наказу в таксономії теорії мовленнєвих актів

Мовленнєвий акт можна визначити як мінімальну одиницю мовної діяльності, висловлену деяким суб'єктом і осмислену іншим суб'єктом. Під час аналізу мовленнєвих актів використовуються категорії суб'єкта, цілі, інструментів, результатів, успішності, способу тощо. Висловлювання живої

розмовної мови не обов'язково повинні відповідати фактам, їх достатньо просто висловлювати. Метою висловлювання не є, наприклад, вимога відповідати фактам, «коли воно є формулою в численні, коли це перформативне висловлювання, ціннісне судження, визначення, уривок літературного твору...» [49, с.153].

Варто зазначити, що традиційний підхід розрізняє висловлювання з точки зору їх істини чи хибності, тобто відповідності чи не відповідності фактам. У теорії мовленнєвих актів Дж. Остін пропонує називати такого роду висловлювання «констативами».

Окрім констативів існують мовленнєві акти, які не є ні істинними, ні хибними, а безпосередньо впливають на поведінку співрозмовника (накази, вердикти тощо). Їх англійський філософ пропонує називати перформативами (від англ. *perform* – виконувати, здійснювати, представляти). Перформативні висловлювання «... виглядають як твердження і які граматично ... класифікуються саме як твердження, – але, не являючись безглуздими, не можуть бути ні істинними, ні хибними» [48, с.264].

Серед перформативів Дж. Остін виділяє:

- вердиктиви (виражають рішення, оцінки фактичного стану справ тощо);
- екзерситиви (виражають накази, призначення тощо);
- комісиви (обіцянки, наміри);
- бехабітиви (передають співчуття, вибачення, похвалу, тобто установки соціальної поведінки);
- експозитиви (констатують здійснення процесу, вибачення, доведення тощо, тобто всі результати обговорень) [49].

Теорію «мовленнєвих актів», запропоновану Дж. Остіном, надалі розвинув і значно удосконалив його найвідоміший учень – американський логік і філософ Дж. Серль. Це удосконалення він розпочав з критики поділу перформативів на

вердиктиви, екзерситиви, комісиви, бехабітиви і експозитиви, вважаючи слабкими місцями в таксономії вчителя: змішування поняття іллокутивних актів і англійських іллокутивних дієслів (багато з яких навіть не можна зарахувати до іллокутивних дієслів), відсутність чіткого принципу поділу, змішування категорій, внутрішню різнорідність класів дієслів тощо [58, с.177–180].

Дж. Серль пропонує власну класифікацію, яка покликана усунути недоліки класифікації Дж. Остіна:

- 1) асертиви – твердження щодо наявності якихось фактів, подій тощо. Описують деякий стан справу реальності. Відповідають класу констатив. У загальному смислі збігаються з вердиктивами Остіна;
- 2) директиви – виражають різного роду накази, команди, вимоги. Спонукають інших учасників комунікації до дії;
- 3) комісиви – висловлювання, які реалізують обіцянки, прийняття обов'язків. За їхньою допомогою визначаються очікування співрозмовників і тим самим задається контекст наступних мовних і позамовних дій;
- 4) експресиви – об'єктивована репрезентація внутрішніх станів індивіда, його оцінок поведінки інших людей (коректно – некоректно, правильно – неправильно), за допомогою чого агент висловлювання може впливати на внутрішній стан адресатів висловлювання і змінювати напрям цієї взаємодії;
- 5) декларативи – висловлювання, спрямовані на зміну деякого існуючого стану справ. Ці висловлювання супроводжують безпосередньо певну дію, націлену на результат [58].

Між цими видами іллокутивних актів існує взаємозв'язок. Наприклад, наслідком експресива можуть бути і директиви, і комісиви. Декларативи у цьому разі можна розглядати як форми реакцій на комісиви, або як наслідок експресива. Можливі й інші модифікації взаємозв'язку між цими класами іллокутивних актів, можливі й інші види класифікації іллокутивних актів [61].

Значна кількість класифікацій пояснюється передовсім складністю адекватного вираження всіх можливих інтерпретацій іллокутивних актів у межах прагматико-аналітичного підходу. Кожен вид іллокутивних висловлювань має свої власні внутрішні характеристики, що є окремою темою для дослідження.

Наказ як мовленнєвий акт за своїм визначенням входить до класу директивів (мовленнєві акти, які використовуються мовцем для спонукання слухача до вчинення певного вчинку (наказ, прохання, порада, інструкція) [62, с.240]. Визначаючи місце мовленнєвого акту у структурі мовленнєвих актів, слід зауважити, що на сьогодні серед дослідників немає єдиного підходу до класифікації директивів. Розглянемо найбільш популярні спроби класифікації директивних мовленнєвих актів, до яких належить і акт наказу.

Насамперед слід зазначити, що серед директивних актів розрізняють категоричні / ін'юнктиви (наказ, вимога, заборона) і некатегоричні («м'які») / реквестиви (прохання, благання, запрошення, пропозиція, порада, застереження, рекомендація, дозвіл). Також їх поділяють на інтенсивні і нейтральні. До інтенсивних відносять ін'юнктиви (наказ, вимога) і реквестиви (прохання, благання), до нейтральних – пораду, рекомендацію, пропозицію, застереження, попередження [49, с.9].

А.В. Дорошенко виокремлює наступні прагмасемантичні різновиди директивних мовленнєвих актів:

- 1) прескриптивні (накази, розпорядження, вимоги, заборони, дозволи, інструкції, призначення, звільнення, замовлення та виклики);
- 2) реквестивні (прохання, запрошення, клопотання, питання про дозвіл);
- 3) спонукаючі (спонукання, пропозиції спільної дії, підбурювання, поради);
- 4) попереджувальні (попередження, умовляння, погрози) [19, с.80].

Відповідно до класифікації директив, запропонованої А.В. Дорошенко, наказ належить до категоричних (ін'юнктивних) мовленнєвих актів прескриптивного характеру.

О.І. Беляєва зазначає, що існує три типи директивів:

- 1) прескриптиви (наказ, заборона, дозвіл, вимога), що зумовлюють дію адресата, виражають облігаторність дії, пріоритетність мовця і бенефактивність дії для нього;
- 2) реквестиви (прохання, благання, запрошення), що спонукають до дії, яка здійснюється в інтересах мовця, виражають пріоритетність адресата, необлігаторність і бенефактивність дії для адресанта;
- 3) сугестиви (порада, пропозиція, попередження), що виражають пораду, виражають пріоритетність мовця, необлігаторність і бенефактивність дії для адресата [9, с.15-16].

Підтримуючи думку дослідниці О. Беляєвої, у класі прескриптивів ми розрізняємо мовленнєві акти наказу, заборони, вимоги та дозволу. Кожен із цих прескриптивів передбачає обов'язковість виконання або невиконання адресатом дії, про яку говорить адресант [9, с.16].

Тож дослідники цілком одностайно відносять мовленнєвий акт наказу саме до категоричних, (ін'юнктивних) мовленнєвих актів, стверджують його прескриптивний характер, облігаторність дії, про яку йде мова у такому мовленнєвому акті.

Вивчаючи мовленнєвий акт наказу, варто також звернутися до словникового визначення цього поняття. Зокрема розглянемо дефінітивний зміст поняття «наказ»:

- 1) офіційний документ, у якому викладається розпорядження, постанова і т. ін. військового начальника, керівника установи, підприємства, організації і т. ін.;
- 2) розпорядження, настанова, вказівка і т. ін. [39].

Слід зауважити, що вивчення мовленнєвого акту наказу на матеріалі художньої літератури значно різниться від аналізу функціонування цих мовленнєвих актів, наприклад, у офіційно-діловому стилі, де мовленнєвому акту наказу відведено цілий окремий жанр дискурсу – наприклад, наказ як розпорядчий

документ. Зокрема, Є. Л. Ліпська вказує, що мовленнєвий акт наказу реалізується в художньому дискурсі здебільшого у вигляді розпорядження людини, наділеної більшими повноваженнями, статусом, владою, по відношенню до адресата мовлення [33, с.52].

Щоб визначити значення мовленнєвого акту наказу, його прагматичний потенціал, функціональні особливості та інші важливі для дослідження параметри цього мовленнєвого акту, слід звернути увагу на прагматичний статус директива та безпосередньо мовленнєвого акту наказу.

1.3. Прагматичний статус мовленнєвого акту наказу

У реальному мовленнєвому спілкуванні директивні мовленнєві акти утворюють спонукальний дискурс [33, с.52] як окремий і специфічний тип дискурсу, що виділяється на базі теорії мовленнєвих актів Дж. Остіна та Дж. Серля. Його основною прагматичною спрямованістю є спонукання, яке становить вид цілеспрямованої людської діяльності, пов'язаної з наміром мовця вплинути на співрозмовника і певним чином зберегти або змінити існуючий стан речей, що свідчить про його діяльну природу [33, с.52].

Глибинна структура мовленнєвого акту наказу містить передбачення, що адресат повинен виконати те, чого бажає адресант. Ситуація наказу є типовою для стосунків співрозмовників, за яких мовець, враховуючи певні чинники (соціальне положення, вік, посаду), очікує від співрозмовника часткового чи цілковитого підкорення та нерідко використовується мовцем проти волі адресата [18].

Мовленнєвий акт наказу, як правило, не передбачає відмови, оскільки містить семантичний компонент категоричності і може реалізовуватися у комунікативній ситуації команди. Зазвичай мовленнєвий акт наказу реалізується саме у ситуації спілкування людей, соціальний статус яких є відмінним –

найчастіше йдеться мова про такі соціальні ролі, як «начальство – підлеглий», «командир – солдат» тощо.

Оскільки соціальний статус відіграє важливу роль та створює власне самі умови для реалізації мовленнєвого акту наказу, звернемо на нього увагу та визначимо основні особливості комунікації між особами, які мають нерівний соціальний статус.

Соціальний статус – це становище індивіда (або групи людей) у системі соціальних зв'язків і відносин, що обумовлюється її приналежністю до певної соціальної спільноти та визначає сукупність її прав та обов'язків [47, с.590].

Соціальний статус людини має субстанціональний і реляційний виміри. У першому випадку маються на увазі незалежні і засвоєні характеристики людини стать, вік, національність, культурне і соціальне походження, з одного боку, і освіта, професія, ступінь володіння мовою, з іншого боку. У другому випадку розглядається співвідносне положення в соціальних структурах, яке виражається в термінах соціальної і ситуативної нерівності відносини між особами з вищим і нижчим соціальним статусом [23, с.7]. Відзначається, що субстанціональні характеристики статусу історично і етнографічно мінливі: для сучасного індустріального суспільства такими характеристиками є рід занять, величина доходу, рівень освіти, етнічна приналежність; в умовах інших товариств та інших епох на перший план можуть вийти такі характеристики, як вік, ступінь знатності або фізична сила [36, с.120]. Така зміна соціального статусу відображає зміну місця індивіда в соціальній структурі суспільства з точки зору руху вгору або вниз по стратифікаційних сходах [4, с.294].

А.Д. Швейцер і Л.Б. Нікольський стверджують, що варіативність мовленнєвої поведінки залежить від зв'язку між мовленнєвим кодом, або мовленнєвою поведінкою та соціолінгвістичними параметрами, що характеризують статус і професію мовців, а також соціальну ситуацію [67, с.54].

Існують сфери спілкування з наперед заданими характеристиками мови статусно нерівноправних партнерів. У мові керівника виділяються різні сигнали управління діяльністю підлеглих: накази, контроль виконання доручень, внесення корективів у діяльність підлеглих та ін.

Отже, соціальний статус – це категорія, що характеризує становище індивіда у системі соціальних зв'язків і відносин, визначає його права, обов'язки та характер поведінки. Соціальна стратифікація обумовлює нерівність соціальних статусів, які прослідковуються у різноманітних типах дискурсу: адміністративному, військовому, діловому, дипломатичному, педагогічному, політичному, рекламному, юридичному та ін.

Більш високий соціальний статус мовця надає йому можливість реалізувати категоричні (ін'юнктивні) мовленнєві акти, включаючи мовленнєвий акт наказу. В мовленнєвих актах наказу пріоритетна позиція адресанта дає йому можливість домінувати, відчуваючи перевагу над своїм співрозмовником. З боку адресата виконання наказу є обов'язковим і незаперечним у силу його функціональних обов'язків. У разі невиконання наказу адресатом можливе застосування до нього відповідних санкцій [33, с.53].

Таким чином, основна функція висловлювань зі значенням наказу характеризується спонуканням мовцем слухача до вчинення або заборони зазначеної дії. Мовленнєві акти наказу нерідко входять до складу аргументативного дискурсу і можуть виконувати аргументативну функцію – домогтися успіху у конкретного адресата, тобто переконати його в необхідності висунутих адресантом положень.

Приклади контекстів показують, що для досягнення перлокутивного ефекту в аргументативному дискурсі адресант висловлює різні ступені спонукання як за формою (вимога, розпорядження, команда, заклик, інструкція, дозвіл), так і за змістом (загроза, невдоволення, осуд, обурення, докір та інші модусні характеристики).

У аргументативному дискурсі важливими факторами, що визначають ілокутивне наповнення мовленнєвих актів із значенням наказу, є їх вторинні прагмасемантичні значення, що залежать від модусних відносин комунікантів як між собою, так і до предмету обговорення. Мовленнєві акти наказу, як правило, емоційно навантажені, тобто відображають почуття партнерів по комунікації, їх модальну оцінку висловлювань.

Як зазначає Н.А. Селезньова, у зв'язку з тим, що спонукальні висловлювання визначаються різними лінгвістичними і екстралінгвістичними факторами, навряд чи можливо запропонувати чітку класифікацію спонукальних висловлювань, виділивши критерій, який дозволив би однозначно охарактеризувати їх як той чи інший мовленнєвий акт [55, с.79]. Приклади показують, що мовленнєві акти наказу мають ознаки, характерні для різних ілокутивних класів і можуть входити в «змішаний тип» у загальній класифікації мовленнєвих актів.

Разом із тим, спонукальні висловлювання в цілому, і мовленнєві акти зі значенням наказу зокрема, прийнято відносити до особливої групи комунікативних дій, оскільки вони пов'язані з бажанням адресанта вплинути на адресата, вчинити замах на його свободу, продемонструвати свою владу. Контексти показують, що здійснюючи мовленнєвий акт наказу, адресант не надає адресату право вибору – здійснювати або не здійснювати дію. Так, В.І. Карасик у своєму дослідженні виділяє категоріальні директиви (накази, інструкції, заборона, вимоги). На думку автора, категоричні директиви висловлюють волю мовця, при цьому думка адресата не береться до уваги [23, с.69-73].

Однак слід зазначити, що виконання або невиконання наказу (якщо це не обмовляється статутом, договором або іншою конвенціональною умовою) в аргументативному дискурсі залежить багато в чому від особистих установок адресата, а також від психологічного стану та інтересів мовця і слухача, а також інших чинників.

Є. І. Беляєва у своїй роботі досліджує дві зовнішніх умови, що забезпечують успішність директивного мовленнєвого акту:

- а) здатність адресата декодувати семантичний та, що не менш важливо, прагматичний зміст висловлювань адресата;
- б) відповідність поведінки адресата висловлюванню і вихідній інтенції відправника цього висловлювання, тобто тій інтенції, наявність якої в останнього спонукала його вступити в комунікацію з адресатом [9, с.16].

Автор підкреслює, що з одного боку, необхідною умовою успішності директивного акту є розумність адресата, його здатність адекватно їх інтерпретувати, а з іншого боку – знання адресатом культури і мови, яким користується для вербалізації своєї інтенції відправник [9, с.17-18].

Разом із тим, як зазначає О.К. Теплякова, комунікативна невдача може виникати і з вини мовця. Комунікація може не відбулися через те, що помилково обрана стратегія поведінки мовця, а саме: ігнорування чинника урахування соціальних рольових відносин, особистісних якостей і переконань співрозмовника, невиправдана переконаність у володінні правом вимагати, наказувати, розпоряджатися співрозмовником, призводить до того, що слухач виявляється не готовою виконати очікувану від нього дію. Комунікативні невдачі з боку слухача обумовлюються неприйняттям пропозиціональним змістом зверненого до нього спонукання [66, с.12].

Таким чином, не всі висловлювання зі значенням наказу, які виробляють співрозмовники в розмовній мові, досягають перлокутивного ефекту і, отже, не є складовою частиною аргументативного дискурсу, мета якого – переконати адресата в істинності або прагматичної прийнятності висунутого адресантом положення.

Розглянувши прагматичні характеристики мовленнєвого акту наказу, можемо стверджувати, що наказ – це мовленнєвий акт, яким впливова особа висловлює свою волю, імперативне розпорядження. Мовленнєвий акт наказу є

прескриптивним видом директивних мовленнєвих актів, що мають на меті спонукати адресата до вчинення будь-якої дії або зміни стану. Прескриптивні (за Є.І. Беляєвою [6]) директивні мовленнєві акти характеризуються облігаторним виконанням дії для адресата, пріоритетністю позиції мовця. Ознака бенефактивності тут не є релевантною. Виконавцем дії у контексті такого мовленнєвого акту наказу є адресат. Джерелом спонукання може виступати як окрема особа, яка обіймає певну соціальну позицію, так і громадський інститут. Адресат знаходиться в непріоритетній позиції і не володіє правом вирішувати питання про виконання / невиконання дії.

Наказ є невмотивованим прямим видом спонукання. Джерелом спонукання є мовець, статус якого дає йому право на спонукання, він же в силу свого положення є відповідальним за прийняття рішення про вчинення або невиконання дії. Виконання дії має бути обов'язковим, невиконання дії карається. Відносини між комунікантами є субординативними, тобто адресат і мовець знаходяться у системі суворого службового підпорядкування молодших старшим. Однак часто трапляється, що мовець, не володіючи правом роздавати розпорядження, привласнює його самовільно або в силу обставин [6, с.79].

Сфера вживання наказу зазвичай офіційна. Вибір способів вираження ін'юнктивів прагматично мотивований. Висловлення будується в залежності від індивідуальних мотивів і цілей мовця, від соціальних умов спілкування, а при побудові мовленнєвого акту наказу та команди важливу роль відіграє фактор рольових відносин між комунікантами.

1.4. Класифікація мовленнєвого акту наказу

Розглядаючи особливості МА наказу, доцільно звернути увагу й на його класифікацію. Передусім важливо зауважити, що для вірної ідентифікації директивних мовленнєвих актів важливе сприйняття слухачем наказу саме в

якості наказу, а не загрози, прохання, пропозиції, поради, заборони або, наприклад, докору.

На сьогодні в теорії МА ще не розроблено детальної та розгалуженої системи типів наказу як МА. Зокрема, Т.С. Ларіна виділяє прямий наказ, який виражається через використання імперативних конструкцій. Імператив, на думку дослідниці, є домінантою всього функціонально-семантичного поля «спонукання» [30, с.119]. Крім імперативної конструкції як стандартного способу вираження спонукання до дії, можуть використовуватися й нестандартні способи вираження наказу: інфінітиви з модальним дієсловом; індикативи; перформативи; спонукальні номінативні речення; питальні речення [30, с.120].

Відповідно, якщо прямий наказ виражається імперативом, то інші засоби, як правило, свідчать про непрямий характер наказу. Наприклад, питальне речення слугує опосередкованим засобом вираження наказу. Імперативність як волевиявлення мовця є формою його впливу на адресата, яка може бути безпосередньою (пряме спонукання) і опосередкованим (непряме спонукання). Тож, і наказ як тип МА розрізняємо прямий та непрямий.

Найбільший інтерес представляють висловлювання, у яких мовець виражає щось більше, ніж те, що означає саме висловлювання. Такі висловлювання Дж. Серль називає непрямыми МА [26, с.60]. Основним питанням у непрямах МА є питання про те, як же слухачу зрозуміти щось більше, що виражає мовець, крім того, що означає власне саме його висловлювання.

Непрямі МА можна розглядати як особливу мовну стратегію, яка полягає у тому, що вироблений ілокутивний МА призначений для виконання допоміжної ролі в процесі здійснення іншого ілокутивного акту. Широке використання непрячих МА пояснюється, перш за все, прагненням мовця знизити категоричність висловлювання. Особливо це важливо в тих випадках, коли прямі МА звучать недостатньо коректно, у той час як непрямі забезпечують можливість подальшого мовного і немовного співробітництва комунікантів. При цьому

неузгодженість може варіювати в певних межах: наказ може бути виражений у вигляді прохання, поради, питання або констатації, але малоімовірний у вигляді компліменту.

Головним мотивом використання непрямих МА є саме принцип ввічливості, який, як зазначає Г. Грайс, часто відіграє вирішальну роль у формуванні висловлювання і у відборі мовленнєвих форм вираження комунікативної мети. Ввічливість виступає як принцип соціальної взаємодії, в основі якого лежить повага до особистості партнера [14, с.48].

Непрямі МА, ілюктивна сила яких включає прохання чи наказ, широко поширені в англійській мовній культурі. Стратегія ухилення, завуалювання наказу чи прохання є основою ухильно-ввічливого спілкування, притаманного англійській культурі.

Т.С. Ларіна також виділяє типи МА наказу за його прагматичними характеристиками. Відповідно, дослідниця виокремлює такі різновиди МА наказу:

- категоричні вимоги, що регламентують поведінку в побуті, в сім'ї;
- вимога ретельно виконати доручену справу;
- спонукання до початку дії, звернене до особи з більш низьким соціальним статусом або до дитини;
- спонукання до закінчення дії, звернене до особи з більш низьким соціальним статусом або до дитини;
- вимоги, які регламентують мовну поведінку партнера, зазвичай звернені до особи з більш низьким соціальним статусом [30, с.122].

Таким чином, МА наказу можна розділити не тільки за прямим чи непрямим вираженням, але й за рівнем його категоричності, за рівнем ввічливості. Так, у наведеній вище класифікації виокремлюється спонукання як м'якша форма МА наказу, а також вимога та категорична вимога, як більш суворі форми МА наказу.

Важливо, що у теорії МА та сучасних дослідженнях, присвячених директивним МА та наказу зокрема, відсутні чіткі критерії розмежування різних типів директив – спонукання, вимога та наказ є різними МА, хоча вони й мають схожу ілокутивну природу. Втім, часто грані цих МА стираються, внаслідок чого непрямі накази часто можна сплутати зі спонуканням, вимогою чи навіть проханням. Часто непрямі накази дійсно набувають ознак інших МА, оскільки мовець прагне пом'якшити МА та надати йому ефекту ввічливого спілкування. Особливо це характерно для англомовних культур, у яких принцип ввічливості відіграє дуже важливе соціокультурне значення.

Загалом, питання про відсутність чітких меж між схожими за ілокутивною природою МА сягає загальної проблеми класифікації МА, яка існує в теорії МА та мовознавстві загалом. Так, за Дж. Серлем, наказ і вимога, наприклад, належать до різних ілокутивних актів. Наказ, разом із порадою та запрошенням належать до директивів, які містять вказівки. Натомість, вимога та її більш категорична форма – шантаж – належать до комісивів, які накладають на комунікантів певні зобов'язання [58, с.180–187].

Натомість, у класифікації І.С. Семенюк комунікативні акти об'єднані в типологічну структуру комунікації, яка включає два основних типи комунікативних ситуацій: інституційні та ритуальні. Інституційні базуються на системі ціннісних установок, взірців і норм поведінки. Саме до інституційних комунікативних ситуацій відносяться МА наказу, вимоги, розпорядження, які авторка поєднує у рамках єдиної групи ін'юнктивних МА [56, с.190].

Тож, такі МА, як наказ, порада, вимога – це різні МА, хоча наказ іноді й може набувати рис іншого МА. У той же час на сьогодні у лінгвістиці розробляються й інші, більш розгалужені системи МА. Наприклад, цікавий статус в теорії МА займає МА заборони, який іноді розглядають як різновид МА наказу.

Зокрема, А. Вежбицька та Дж. Серль вважають, що акти заборони пов'язані з такими типами висловлювань, як накази та дозволи, але вони увиразнюються

специфікою прагматичних функцій, виражаючи реакцію мовця на намір співрозмовника здійснити якусь дію. Заборона – акт, якому притаманний більш сильний ілокутивний вплив, ніж просто не дозвіл, і який не передбачає вибору [16, с.23].

У семантичних дослідженнях заборону трактують як негативний корелят наказу [12, с.263], «прохібітивним корелятом наказу є заборона, тобто наказ із запереченням» [22, с.32]. Натомість, А.В. Дедухо розглядає акти заборони і дозволу як екзерситивні акти, об'єднані в групу наказів [16, с.24]. Відповідно, заборону та дозвіл можна розглядати як одну із форм наказу, хоча це й ставить під сумнів виділення в окремі категорії таких МА, як вимога, адже вони також цілком можуть розглядатися як різновиди наказу.

Аналіз літературних джерел свідчить також і про те, що, залежно від сфери функціонування, розрізняють такі різновиди комунікації у цілому й комунікативних актів, зокрема: політичні [65, с.97], ділові [50, с.344], виробничо-професійні, практично-побутові, сімейні [41, с.83], міжособистісні [2, с.69], колективістські [17, с.457] тощо.

Відповідно, можна виокремити й типи МА наказу за такими функціональними аспектами. Так, виокремлений Т.С. Ларіною [30, с.122] такий різновид МА наказу, як вимога ретельно виконати доручену справу, може належати до типу ділових чи виробничо-професійних МА, тоді як категорична вимога, що регламентує поведінку в побуті чи в сім'ї, безперечно, буде належати до групи практично-побутових або ж сімейних МА.

За ознакою контактування МА поділяють на прямі (бесіди, безпосередні контакти) та опосередковані (листування, інтернет-спілкування) [50, с.342]. За типом зв'язку бувають багатовекторні (або взаємоспрямовані) – діалог, полілог та одновекторні (односпрямовані) – монолог, книги [41, с.83]. За засобами спілкування МА можуть бути вербальними (за допомогою словесного мовлення) і невербальними (з використанням жестів, міміки, інших паралінгвістичних засобів)

[5, с.39]. За модальністю: позитивно спрямовані; негативно спрямовані (конфлікти, вербальна агресія), індиферентні (інформування) [41, с.83]. За просторовими характеристиками: контактні, дистанційні. За кількістю учасників: полімодальні (групова дискусія, колективне обговорення); бімодальні (діалог, бесіда, інтерв'ю); мономодальні (внутрішній діалог). Всі ці ознаки можуть бути застосовані й для класифікації МА наказу в англomовному художньому дискурсі.

Важливим критерієм класифікації МА наказу видається нам розподіл МА за статусно-рольовими особливостями, а саме – їх поділ на ієрархічні (з пріоритетністю прямого зв'язку) та демократичні (з пріоритетністю зворотного зв'язку) [43, с.34]. Відповідно, МА наказу, які передбачають відповідь чи навіть відмову людини, якій висловлено наказ, належать до демократичного типу, тоді як у більшості випадків наказ скоріше варто віднести до групи ієрархічних МА.

Таким чином, класифікація МА наказу передбачає виділення прямих та непрямих наказів, виділення різних типів взаємодії МА наказу та інших МА (вимоги, поради, заборони, дозволу), а також розподіл МА наказу на групи й категорії відповідно до низки функціональних аспектів, таких як сфера та ознака контактування, тип або засоби зв'язку, модальність, просторові характеристики, статусно-рольові особливості тощо.

Висновки до I розділу

У ході дослідження теоретичних засад аналізу мовленнєвого акту наказу визначено, що власне сама теорія мовленнєвих актів зародилася у контексті сучасного підходу до вивчення мови, а саме – у контексті лінгвопрагматичних пошуків сучасних лінгвістів. Теорія мовленнєвих актів вчить тому, як діяти за допомогою слів. Одне з положень теорії мовленнєвих актів полягає у тому, що мінімальною одиницею людської комунікації є не речення або висловлювання, а здійснення певного виду актів, таких, як констатація, питання, наказ, опис,

пояснення, вибачення, подяка, привітання і т. д. Сам же мовленнєвий акт є цілеспрямованою комунікативною дією, що здійснюється згідно з правилами мовленнєвої поведінки.

Відповідно до того, що й самі розробники теорії мовленнєвих актів активно вказують на діяльнісний характер як самої теорії, так і самого мовленнєвого акту, на сьогодні актуальним є саме системно-діяльнісний підхід до аналізу мовленнєвого акту загалом. У рамках діялісного підходу мова розглядається дослідниками як один з видів людської діяльності. Саме ж поняття діяльності трактується як сукупність взаємопов'язаних і спрямованих на досягнення певного результату процесів, одним з яких є комунікація. Мовленнєва комунікація здійснюється за допомогою мови і є частиною процесу комунікації у більш широкому розумінні, оскільки номенклатура її засоби далеко не обмежуються мовними одиницями.

З'ясовано, що в основі кардинальних змін, що відбуваються сьогодні у лінгвістиці, лежить саме діялісна методологія, у рамках якої людська комунікація вивчається як системно організована діяльність. Акт мовленнєвої комунікації розглядається як конкретна мовленнєва дія, що становить собою цілісну сукупність дій – взаємодій. Саме такий підхід до природи мови, антропологічний за своєю суттю, передбачає всебічне вивчення функціонування комунікативних одиниць у мовленні. Системно-діялісний підхід до аналізу процесу комунікації наголошує на інтенціональності та цілеспрямованості мовленнєвої поведінки індивіда. Цей підхід багато у чому й визначив характер сучасних досліджень мовленнєвих актів.

Окрім того, у першому розділі дослідження визначено, що наказ – це мовленнєвий акт, який за своїм визначенням входить до класу директив (мовленнєві акти, які використовуються мовцем для спонукання слухача до вчинення певного вчинку (наказ, прохання, порада, інструкція). Його основною прагматичною спрямованістю є спонукання, яке становить вид цілеспрямованої

людської діяльності, пов'язаної з наміром мовця вплинути на співрозмовника і певним чином зберегти або змінити існуючий стан речей, що свідчить про його діяльнісну природу.

Джерелом спонукання у випадку мовленнєвого акту наказу є мовець, статус якого дає йому право на спонукання, він же в силу свого положення є відповідальним за прийняття рішення про вчинення або невиконання дії. Мовленнєвий акт наказу є прескриптивним видом директивних мовленнєвих актів, що мають на меті спонукати адресата до вчинення будь-якої дії або зміни стану.

Вивчення класифікації МА наказу показало, що виокремлюються прямі та непрямі накази, а також групи й категорії МА наказу відповідно до низки функціональних аспектів, таких як сфера та ознака контактування, тип або засоби зв'язку, модальність, просторові характеристики, статусно-рольові особливості тощо. Заборона й дозвіл також розглядаються низкою дослідників як типи МА наказу.

РОЗДІЛ II

МОДЕЛЮВАННЯ МОВЛЕННЄВОГО АКТУ (МА) НАКАЗУ

2.1. Принципи моделювання МА наказу

Розглядаючи характеристики МА наказу, слід звернутися до питання його моделювання в умовах художнього тексту. На сьогодні питання вироблення єдиних принципів моделювання МА залишається відкритим у лінгвістиці

Принципи моделювання МА виокремлюють І.С. Шевченко [68], та Г.В. Ейгер [21]. Саме на ці роботи спираємося у нашому дослідженні.

І.С. Шевченко вказує, що для здійснення аналізу МА необхідно представити його у вигляді моделей. Найважливішим положенням теорії МА, на думку вченої, є виділення у МА його пропозиціонального змісту та ілокутивної функції [68, с.25]. Важливим є також час і місце конкретного МА в дискурсі. Д. Вундерліх вказує, що деякі МА піддаються ідентифікації лише на основі їх розташування в ланцюжку інших МА [87, с.311].

Відповідно до цього, у МА виділяються наступні провідні аспекти [68, с.25-26]:

- 1) Антропоцентричний блок МА, який описує комунікантів та цілі їх комунікації. Сюди входять адресантний, адресатний (інтерперсональний) та інтенціональний компоненти.
- 2) Умови та способи реалізації МА включають контекстний, ситуативний, метакомунікативний аспекти.
- 3) Центральний блок МА, який описує зміст, форму висловлювання та силу його впливу, що відповідає плану змісту, плану вираження і актуалізації висловлювання у мовленні. Сюди входять такі компоненти: денотативний, локутивний, ілокутивний.

Розглянемо більш детально особливості втілення зазначених компонентів моделювання МА наказу на матеріалі художнього дискурсу англійської мови, а саме – на основі текстів романів трилогії американської письменниці В. Рот «Divergent».

2.1.1 Антропоцентричний блок моделі наказу. Антропоцентричний блок МА наказу, включає адресантний, адресатний та інтенціональний компоненти [68, с.25].

Щодо адресантного та адресатного аспектів МА наказу, цей МА здебільшого реалізується в умовах чіткої ієрархії – наявності у ситуації комунікації підлеглого та керівника. Це може бути спілкування у форматі «батьки / діти», «вчитель / учні», «начальник / працівники», «командир / солдати» тощо.

Адресантом у випадку з МА наказу виступає переважно керуюча особа, яка знаходиться вище на соціальній драбині. Накази зазвичай віддає вчитель, лікар, начальник, командир. Наприклад, екзаменатор вимагає від дівчини-неофіта випити напій:

– *“Drink this,” she says* [89].

Один із лідерів фракції змушує новачків прислухатись до нього:

– *“Listen up! My name is Max! I am one of the leaders of your new faction!” shouts a man at the other end of the roof* [89].

Дослідники, які вивчають роль адресанта у теорії МА, стверджують, що у змісті аспекту адресанта відображаються соціальні та ситуативні ролі мовця.

Л.Б. Нікольський вказує, що до таких ролей адресанта належать його соціальний стан, вік, стать, професія та ін. [40, с. 125], В. В. Богданов та Ю.Н. Караулов додають до цього списку також комунікативні та психологічні характеристики адресанта, до яких входять комунікативна компетенція, структура особистості, темперамент, здібності та ін. [10; 25].

У розглянутих нами прикладах МА наказу реалізується здебільшого особами старшого віку (порівняно з адресатом), які мають вищий соціальний статус. Професії, притаманні адресанту МА наказу, за нашими даними, наступні – екзаменатор, викладач, лікар, офіційний та неофіційний лідер групи чи команди, командир, начальник та ін.

Щодо психологічних характеристик типового адресанта МА наказу, то це, як правило, індивід з лідерськими якостями, впевнена у собі, цілеспрямована. Часто така особа може мати й негативні риси характеру як грубість, самовпевненість, наприклад, ерудит указує дівчині-неофіту відійти геть:

– *“Out of my way, Stiff,” he snaps, and continues down the hallway* [89].

У наведеному прикладі адресант повідомлення – це старший за віком, вищий за соціальним статусом представник однієї з фракцій, представлених у книзі. Невербальна та комунікативна поведінка адресанта даного повідомлення демонструє зневагу, грубість.

З точки зору представленості у МА аспект адресанта є «миготливим» (за термінологією І.С. Шевченко [68, с.26]) – він обов’язковий для одних МА і факультативний для інших.

Як правило, МА наказу має факультативний аспект адресанта – у тексті самого повідомлення про нього здебільшого згадки немає, як от у таких прикладах: *“Drink this”*; *“Listen up!”*; *“Out of my way, Stiff”*. У останньому прикладі аспект адресанта є факультативним – сам адресант ніяк себе не репрезентує у тексті повідомлення, однак він вказує на адресата (*Stiff*).

Щодо ролі аспекту адресанта у загальній моделі МА наказу, то вона надзвичайно вагома. По-перше, адресант визначає зміст повідомлення і його ілокутивну силу, оскільки функції не є внутрішньо властиві об’єкту реальності, вони завжди залежать від спостерігача [82, с.14]. У цьому сенсі можна говорити про спрямовуючу, фокусуючу роль аспекту адресанта у МА.

По-друге, і в змісті, і в мовній формі висловлювання завжди присутні різноманітні відомості про адресанта, представлені як експліцитно, так і імпліцитно. На їх основі у слухача виникає образ адресанта, який впливає на подальшу мовленнєву поведінку слухача. Тим самим даний аспект певною мірою формує стратегії й тактики комунікації.

Щодо адресатного (інтерперсонального) аспекту, то у це поняття вчені включають слухача у сукупності його соціальних і ситуативних ролей, знань про світ, мотивів і цілей тощо [10; 43].

Так, у розглянутому нами прикладі МА наказу адресатом висловлювання "*Out of my way, Stiff*" [89] є героїня – дівчина-неофіт, яка займає нижчу ніж у адресанта соціальну роль, має менше знань про світ та про навчання у складі фракцій-каст. Адресат ще не усвідомлює до кінця своїх мотивів та цілей у контексті навчання та тренування, на відміну від адресанта. Це створює ситуацію зневажливого, грубого поводження адресанта у цій комунікативній ситуації, звернення його саме до МА наказу, а не до МА прохання.

Окрім того, адресати різняться за своєю комунікативною сутністю у плані виконання ними різних актокомунікативних функцій. Зокрема, дослідники виділяють власне адресата, адресата-ретранслятора, квазі-адресата, непрямого адресата, спів-адресата та ін. [44, с.10-17].

Соціально-ситуативні характеристики слухача важливі для визначення інтерперсональної лінії адресант – адресат у МА. Представленість слухача у висловлюванні мовними засобами є обов'язковою лише для деяких типів МА, наприклад, для МА прохання.

Щодо МА наказу, то для нього представленість адресата у висловлюванні не є обов'язковою, однак має факультативний характер, аналогічно ситуації з мовною представленістю адресанта. У більшості розглянутих нами прикладів відсутня вказівка як на адресата, так і на адресанта висловлювання.

Проте урахування соціальних і психологічних параметрів адресата (у тому числі гіпотетичного) і його взаємини з адресантом відіграють значну роль у моделюванні МА і визначають не тільки тональність висловлювання, тобто офіційність, емпатію, іронічність та ін. [51, с.104-165], але і вибір МА, наприклад реквестивів або ін'юнктивів, прямого або непрямого способу реалізації ілокуції у залежності від міжособистісних відносин комунікантів [69] тощо. Будучи представленими експліцитно, інтерперсональні відносини входять у якості компонентів до варіантів моделей МА.

Окрім адресантного та адресатного аспектів, до антропоцентричного блоку моделі МА наказу включають також інтенціональний аспект. І. С. Шевченко вказує, що інтенція висловлювання виникає у адресанта на основі його минулого досвіду та комунікативної ситуації [68, с.26]. Іntenція не збігається з пропозицією і є дуже важливою для розуміння МА.

Як правило, інтенція МА наказу полягає у прагненні спонукати / змусити адресата виконати необхідну адресанту дію. Втім, інтенції адресанта при використанні МА наказу можуть бути різними. Наприклад, у наступному прикладі адресант керується не стільки прагненням спонукати адресата прийти до тями, прокинутися, скільки бажанням захистити його самого та оточуючих від дій новачка, який ще не вміє правильно поводитися зі зброєю:

“Wake. Up,” Four snaps. Act like it.” [89].

Мотив МА може визначатися комунікативною ситуацією або бути експліцитно представленим у самому повідомленні в разі комунікативної необхідності. Тим самим інтенція є факультативним елементом для моделі МА, вона входить у його варіанти.

2.1.2. Блок умов та способів реалізації наказу. Умови та способи реалізації МА включають контекстний, ситуативний, метакомунікативний аспекти [68, с.26-27]. Контекстний аспект передбачає, що встановлення характеру комунікативної інтенції висловлювання, його іллокутивної сили, оцінка прагматичного ефекту наказу можливі лише у широкому контексті з урахуванням його взаємозв'язків з іншими реченнями.

Безумовно, одне й те ж речення, висловлене у різних контекстах, може мати різне значення, а тому контекст є надзвичайно важливим елементом моделі МА. За словами І. П. Сусова, сама пропозиція речення змінюється зі зміною контексту, оскільки до складу пропозиції входить елемент референції, дейксису і т. п., а саме – мовця, слухача, висловлювання, референт висловлювання, час, місце, мотив або причина висловлювання, умова висловлювання, його мета або завдання, спосіб або модус висловлювання [64, с.9].

Розглянемо контекстний аспект на прикладі наступного уривку із твору В. Пот «Divergent»:

His lips spread wide, revealing a gray molar with a dark pit in the side. I can't tell if he's smiling or grimacing. "Then isn't today a special day for you? The day before you choose?"

"Let go of me," I say. I hear ringing in my ears. My voice sounds clear and stern – not what I expected to hear. I feel like it doesn't belong to me [89].

У даному прикладі МА наказу адресантом є дівчина-неофіт, адресатом повідомлення – особа старша за неї, представник однієї з фракцій. Тож, за адресантно-адресатним компонентом, цей МА наказу не є типовим, у ньому адресант та адресат міняються своїми традиційними ролями. Наказує не старший за статусом, віком, а навпаки – молодший.

Причину такої зміни у традиційній для англомовної та більшості інших комунікативних моделей МА наказу можна зрозуміти, проаналізувавши контекст цього МА. Із опису ситуації ми розуміємо, що юнак, який є адресатом,

посміхається чи насміхається над співрозмовницею, а тому його мотиви комунікативної діяльності розцінюються нею як знущання, надокучливі питання, яких вона бажає уникнути.

Сам адресант наказу знаходиться у стресовій ситуації – вона має пройти важливу екзаменацію, яка має виявити її здібності та стане приводом до зарахування її до однієї з фракцій, на які поділяється те суспільство, у якому існує героїня. Тож, мотивом адресанта до висловлення наказу на адресу старшої особи тут є дискомфорт, не бажання розмовляти та прагнення уникнути імовірного знущання, насмішки, які зчитуються через невербальну поведінку адресата висловлювання.

На мовному рівні саме речення, яке висловлює МА наказу не містить у собі вказівки на адресата, однак номінує адресанта: *Let go of me*. Займенник *me* вказує на адресанта повідомлення, а також дозволяє зрозуміти, що адресант зосереджений на собі, його не цікавить ніщо інше навкруги і він прагне спокою, залишитися наодинці.

Невербально настрої та інтенції адресанта підтверджуються описом голосу (*voice sounds clear and stern*), що додатково розкриває контекст МА наказу, а саме – адресатний та інтенціональний аспекти. Тож, контекстуальний аспект, як елемент блоку умов та способів реалізації МА наказу, дозволяє отримати додаткові дані стосовно МА та умов його реалізації у мовленні, що забезпечує більш точну й правильну його інтерпретацію.

Розглядаючи контекст та його поняття, маркери, вчені-лінгвісти створили декілька підходів до цього питання. Так, В.Я. Миркін виділяє вербальний, ситуативний, фізичний, психологічний та ін. контексти [38, с.97].

На матеріалі розглянутого нами прикладу МА наказу вбачаємо маркери ситуативного контексту (ситуація екзамену як стресового фактору для особи), психологічного контексту (психологічний стан героїні – знаходження у стані стресу, прагнення усамітнитися), вербального (а також невербального) контекстів

– мовні засоби вираження висловлювання МА наказу, а також невербальна поведінка адресанта та адресата, яка допомагає зрозуміти інші типи контекстів.

Поняття контексту ситуації, запропоноване Б. Малиновським, а потім розвинуте Дж. Ферсом, розширило рамки контексту, включивши у нього не тільки явища з області лінгвістики, а й соціальні процеси. Плідним є і висновок Г.В. Колшанського про діалектичний характер контексту як властивості системи мови і, одночасно, як форми її існування [28, 1980, с.17].

Американський дослідник Д. Хаймс розуміє контекст з огляду на провідну його роль у формуванні змісту висловлення – не просто суми значень його компонентів, але того реального сенсу, яке набуває вислів через співвіднесеність з контекстом, у якому він вимовлений [76, с.269-293].

Окрім того, контекст МА визначається характером досліджуваного матеріалу – зокрема, типом дискурсу. Якщо це письмовий тип дискурсу (як от у даному дослідженні це художній дискурс), то у них відсутні змістотвірні компоненти усної мови (інтонація, ритм мовлення і т. п.). Відповідно, контекст є практично єдиним джерелом відомостей такого плану. Контекст також виступає носієм інформації про екстралінгвістичні фактори мови (лінгвокультурну спільність конкретного віддаленого періоду, етичні норми комунікації та ін.).

Тож, на сьогодні у лінгвістиці є усталеним розуміння контексту як вагомою змістотвірної функції [86; 87; 79]. На думку М.П. Кочергана, за своїми синтагматичними характеристиками контекст може бути контактним і дистантним [29, с.12].

Важливо також пам'ятати, що у базовій моделі МА аспект контексту найчастіше виражений імпліцитно (часові, фізичні, соціальні параметри комунікативної ситуації і т. п.). Експліцитно ж ці дані представлені у варіантах моделей МА.

Окрім контексту, умови та способи реалізації МА включають у себе також і ситуативний аспект [68, с.26]. Залежно від лінгвістичного підходу до трактування

фактору ситуації, він може по-різному визначатися та класифікуватися. Наприклад, у стилістиці виділяються ситуації офіційно-урочистого і невимушено-побутового спілкування і т. п.

Натомість, цілям дослідження прагматичних характеристик висловлювання найбільше відповідає визначення мовленнєвої ситуації як референта висловлювання: ситуація – це сукупність елементів, присутніх у свідомості мовця в об’єктивній дійсності, у момент «промовляння», які обумовлюють у певній мірі відбір мовних елементів при формуванні самого висловлювання [13, с.358].

Від ситуації мовлення значною мірою залежить як мовне оформлення МА наказу, так і його мотиваційна, інтенціональна база. Зокрема, по-різному оформлюється саме висловлювання. Наприклад, у ситуації офіційно-ділового спілкування не може реалізовуватися груба форма наказу, адже це суперечить правилам і етикетним нормам поведінки комунікантів. Наприклад, спілкування екзаменатора та студента при проходженні процедури психологічного анкетування для виявлення здібностей людини проходить у рамках офіційно-ділової ситуації:

“Don’t worry,” the woman says, “it doesn’t hurt.” Her hair is black and straight, but in the light I see that it is streaked with gray. “Have a seat and get comfortable,” she says. “My name is Tori” [89].

Жінка-адресант, яка є екзаменатором та за соціальним статусом стоїть вище за адресата, віддає ввічливий наказ (*“Have a seat and get comfortable”*), який можна навіть інтерпретувати як прохання. Хоча прохання і наказ однаково належать до категорії МА-директив та використовуються для спонукання слухача до вчинення певного вчинку, прохання має м’якшу форму. Втім, прохання зазвичай оформлюється за правилами ввічливого спілкування (включає ввічливі формули (*please*), модальні дієслова (*could, would* тощо)).

Натомість, у висловлюванні *“Have a seat and get comfortable”* ці маркери ввічливого прохання відсутні, перші частина речення (*Have a seat*) має форму

наказу, тоді як друга частина (*get comfortable*) пом'якшує наказ, апелюючи до особистих відчуттів, психологічного стану адресата, який знаходиться у стресовій для нього ситуації.

Натомість, неофіційна ситуація спілкування часто стає причиною використання мовцями більш жорстких формул МА наказу (особливо, у ситуації агресії, конкурентного спілкування), або ж просто нехтування правилами ввічливості та етикету, якщо це спілкування близьких друзів, родичів тощо. Так, у наступному прикладі спілкування відбувається у групі підлітків, де лідер віддає іншим членам групи наказ, який оформлений у розмовній формі, без урахування правил ввічливості:

“*So, watch me*” [89].

Таким чином, модель МА наказу може також залежати від самої ситуації спілкування, рівня її офіційності / неофіційності, необхідності дотримання етикетних норм спілкування чи можливості нехтування ними.

Останнім компонентом умови та способів реалізації МА наказу виступає метакомунікативний аспект [68, с.27]. Цей аспект відображає широкий спектр відомостей: про принципи вибору каналу зв'язку, про його роботу, про мовні елементи, що забезпечують цю роботу (фатична функція мови і мовлення), про «техніку» ведення комунікації, про стратегії і тактики передачі інформації обраним каналом зв'язку і синтагматичні відносини між МА.

Г.Г. Почепцов та Т.Д. Чхетіані відносять до метакомунікативного аспекту засоби контактовстановлення, які забезпечують початок, продовження і розімкнення мовленнєвої інтеракції [46; 71]. Натомість, іноземні вчені сюди ж відносять і комунікативні принципи, зокрема – максимум ввічливості [73; 72].

Тож визначаємо, що метакомунікативний аспект моделювання МА наказу пов'язаний, передусім, з фатичною функцією мови. Фатична комунікація загалом дослівно визначається як беззмістовна, пуста. Тобто фатична функція мови передбачає обмін неінформативними з погляду реальної комунікації

повідомленнями, які виконують важливу етикетну функцію. О.А. Росінська вказує, що фактична комунікація, це «своєрідна мовна гра, яку зобов'язані підтримувати члени суспільства, дотримуючись етикетних настанов» [54, с.115].

МА наказу рідше, ніж інші директивні МА звертається до фатичного компоненту комунікації. Здебільшого етикетні формули притаманні таких директивам, як прохання, запрошення, пропозиція, порада тощо, тобто – реквестивам та сугестивам. Прескриптивні ж МА (за класифікацією О.І. Беляєвої [9, с.15-16]) виражають пріоритетність мовця і бенефактивність дії для нього, а тому менш схильні до реалізації фатичної функції мови.

Так, у наступному прикладі використовується форма МА наказу – “*Quiet, please!*”, де фатична функція виражається через етикетну формулу *please*:

“*Excuse me,*” says Marcus, but the crowd doesn’t hear him. He shouts, “*Quiet, please!*” [89].

Мовець віддає натовпу наказ, виконання якого є облігаторним, мовець як адресант повідомлення є пріоритетною особою у даному випадку. Втім ситуація спілкування є офіційною, контекст МА – це загальні збори студентів для того, щоб вислухати промову керівництва тренувального центру. Адресантно-адресатний аспект передбачає вищий соціальний статус мовця – це керівник тренувального центру, тоді як адресатами виступають студенти. Відповідно, мовець використовує етикетну формулу відповідно до вимог офіційно-ділового спілкування.

Натомість інші директивні МА (не прескриптивні) значно більш схильні до реалізації фатичної функції мови. Наприклад, те ж саме висловлювання у формі МА прохання звучало б як “*Could you please be quiet?*” де маркерами фатичної функції виступають модальне дієслово (*could*), етикетна формула (*please*). Окрім того, надлишковими (з точки зору МА наказу) є навіть маркер адресата (*you*) та дієслово (*be*). Ці компоненти опущені у розглянутому нами прикладі МА наказу

(“*Quiet, please!*”). Лаконічність МА наказу реалізує його облігаторність, пріоритетність, бенефактивність дії, яка вимагається, для адресата.

2.2. Прототиповий сценарій МА наказу

У сучасних лінгвопрагматичних дослідженнях виділяють також поняття прототипового сценарію МА. Т.Н. Колокольцева вважає, що мовленнєва маніфестація комунікативних одиниць, які використовуються у тому чи іншому висловлюванні, залежить від комунікативної інтенції, що й обумовлює ілюктивний сценарій МА. Сам сценарій МА дослідниця трактує як мовленнєву тактику, відображену у використанні певного набору мовленнєвих дій [27, с.117].

О.О. Пономаренко, досліджуючи МА погрози в англomовному дискурсі, вказує, що інваріант МА є узагальненою моделлю відповідного йому концепту. Так, у дослідженні автора МА погрози відповідає концепту «ПОГРОЗА». Ця модель, на думку вченого, формується та розгортається у часі за прототиповим сценарієм. Саме визначення погрози пов'язане із встановленням прототипової ситуації її реалізації та прототипової реакції на неї. Когнітивний сценарій реалізації МА погрози, у дослідженні О.О. Пономаренка включає п'ять етапів: необхідність для мовця виконання певної дії адресатом, формування потреби прояву погрози у мовця, пошук засобів впливу на адресата, власне погроза, реакція на погрозу з боку адресата [42, с.25].

Спираючись на дослідження О. О. Пономаренка, розробимо відповідний прототиповий сценарій для МА наказу. Як і МА погрози чи будь-який інший МА наказ передбачає прототипову ситуацію, у якій він реалізується, та прототипову реакцію на наказ.

Так, МА наказу здебільшого реалізується у прототипових офіційних та неофіційних ситуаціях спілкування особи з вищим соціальним статусом та особи / осіб з нижчим соціальним статусом. Ця ситуація також передбачає спонукання

адресантом адресата до певної дії, намір мовця вплинути на співрозмовника і певним чином зберегти або змінити існуючий стан речей. Прототиповими варіантами реакції на МА наказу може бути виконання цієї дії або ж відмова від її виконання.

Щодо прототипової ситуації МА наказу та прототипової реакції на нього як компонентів прототипового сценарію МА наказу, можемо простежити його реалізацію на прикладі наступного уривку із досліджуваного твору:

Behind me, a woman's voice says, "Choose."

"Why?" I ask.

"Choose," she repeats.

I look over my shoulder, but no one is there. I turn back to the baskets.

"What will I do with them?"

"Choose!" she yells.

When she screams at me, my fear disappears and stubbornness replaces it. I scowl and cross my arms [89].

У даному випадку ситуація МА наказу – це виконання героїнею твору команд-наказів екзаменатора у ході проходження нею екзамену на визначення її відповідності тій чи іншій фракції. Дана ситуація є прототиповою для МА наказу – це офіційна ситуація спілкування, регламентована правилами проведення такого екзамену, адресант висловлювань – людина з вищим соціальним статусом, старша за віком, з відповідною професією та психологічними і соціальними характеристиками. Адресат повідомлення також є прототипним – це неофіт, який відповідно до встановленою ситуації має виконувати ці команди-накази, які отримує від екзаменатора.

Щодо прототипової реакції на МА наказу, то вона у даному випадку виражена у відмові виконувати наказ – героїня, замість миттєвого виконання дії, яка від неї вимагається з боку адресанта, задає питання, щоб зрозуміти мотивацію та доцільність виконання цієї дії (*"Why?"*; *"What will I do with them?"*).

Відмова від виконання наказу виражена у даному прикладі й контекстуально – через опис психологічного контексту ситуації, а також опис невербальних маркерів, які транслює адресат. Так, героїня відчуває прагнення до спротиву наказам (*my fear disappears and stubbornness replaces it*), а також невербально демонструє свою відмову від виконання дії (*I scowl and cross my arms*). Нахмурений вираз обличчя (*scowl*) є проявом міміки, який демонструє неприйняття адресатом вимоги-наказу адресанта. Схрещені руки (*cross my arms*) за правилами невербальної комунікації свідчать про прагнення людини ізолюватися від оточуючого світу, захиститися, а також вказує на неготовність людини до комунікації. Тобто, у даній ситуації відбувається комунікативна невдача, коли адресант не домагається своєї мети – впливу на адресата та виконання ним певної дії.

Щодо визначення когнітивного сценарію реалізації МА наказу, то можемо також виокремити п'ять його етапів, ґрунтуючись на досвіді О.О. Пономаренка [42]:

- 1) необхідність для мовця виконання певної дії адресатом;
- 2) формування потреби висловлення мовцем наказу;
- 3) пошук засобів впливу на адресата;
- 4) власне акт наказу;
- 5) реакція на наказ з боку адресата.

На матеріалі розглянутого нами прикладу визначимо елементи даного когнітивного прототипового сценарію МА наказу. Перший етап необхідності для мовця виконання певної дії адресатом полягає у даному випадку в самій ситуації спілкування – для того, щоб класифікувати тип особистості героїні твору, адресант-екзаменатор має провести дослідження, віддаючи адресату-неофіту накази та фіксуючи її реакцію на них – виконання чи невиконання. Це формує необхідність виконання певної дії адресатом та зацікавленість мовця у отриманні певної реакції адресата на МА наказу.

Формування потреби висловлення мовцем наказу тісно пов'язане з попереднім аспектом та витікає із ситуації спілкування – прагнучи отримати відповідь адресата, адресант відчуває потребу у відданні наказу. Пошук засобів впливу на адресата пов'язаний із вибором мовних засобів реалізації МА наказу. Мовець обирає прямий та лаконічний наказ, уникаючи будь-яких маркерів фатичної мовної функції – “*Choose*”. Мовець повторює наказ декілька разів та згодом змінює інтонацію та окличну, що у письмовому художньому дискурсі реалізується через використання знаку оклику – “*Choose!*” та контекстуального маркера (*yells*): “*Choose!*” *she yells*.

Реакція адресата на наказ – імпліцитна відмова його виконувати. Адресат не виражає вербально відмову від виконання дії, однак і не виконує її, натомість задаючи додаткові питання, а наприкінці комунікативної ситуації відмовляючись від будь-яких дій та невербально транслуючи адресанту прагнення залишатися у бездіяльнісному стані, оскільки відповіді на питання отримані не були. За сюжетом роману саме така комунікативна поведінка героїні твору послугувала мотивацією для класифікації її як рідкісного типу особистості, який складно піддається зовнішньому впливу.

Таким чином, прототиповий сценарій реалізації МА наказу включає у себе прототипову ситуацію та прототипову реакцію на наказ, а також реалізується через 5 етапів сценарію, який передбачає когнітивні елементи (необхідність для мовця виконання певної дії адресатом, формування потреби висловлення мовцем наказу, пошук засобів впливу на адресата), а також власне мовні та комунікативні елементи (власне акт наказу, реакція на наказ з боку адресата).

2.3. Принцип увічливості в МА наказу

Важливим аспектом вивчення питання моделювання МА наказу є також аналіз принципу увічливості та його реалізації у контексті даного МА.

Досліджуючи метакомунікативний аспект МА наказу ми вже зауважували, що в іноземному лінгвістичному дискурсі дослідники відносять до цього аспекту також і комунікативні принципи, зокрема – максимуму ввічливості [73; 72]. Частково особливості реалізації принципу ввічливості у МА наказу ми дослідили у контексті аналізу фактичної функції мови, однак даний принцип має більш широкий потенціал реалізації у контексті директивних МА, а тому потребує докладнішого вивчення.

Принцип увічливості належить до лінгвістичної сфери вивчення реального функціонування усного мовлення, зокрема – стратегій і тактик партнерів комунікації в процесі спілкування. Г.П. Грайс свого часу вивів постулати спілкування, вважаючи діалог є своєрідною спільною діяльністю учасників. Запорукою успішної комунікації він вважає дотримання принципу кооперації. На думку Г.П. Грайса, співрозмовники усвідомлюють спільну мету чи, «напряму» діалогу [73, с.222–223].

Задля досягнення результату, запланованого адресатом, важливим є дотримання правил прагматичної компетенції, які були сформульовані Р. Лакофф як правило зрозумілості висловлювання та правило ввічливості. Правило ввічливості, яке багато у чому співзвучне з виведеним пізніше лінгвістами принципом ввічливості. Р. Лакофф формулює його таким чином: «Не втручайся, надавай співрозмовникові право вибору, будь приязним» [78, с.302].

Звісно, принцип ввічливості у контексті МА наказу як директивного, прескриптивного МА викликає сумніви, адже сама інтенція МА наказу не співпадає з трактуванням принципу ввічливості за Р. Лакофф. Наказ не передбачає права вибору, а часто також є втручанням у діяльність адресата – мовець спонукає адресата до виконання тієї дії, яку він сам, як пріоритетна у цьому МА фігура, вважає за необхідну.

Категорія ввічливості є аксіологічною категорією. Саме поняття «ввічливість» демонструє абстрактну соціальну цінність і є універсальним.

Оскільки комуніканти не відірвані від соціуму, то і використання ввічливих слів і конструкцій у їхньому мовленні характеризуються спеціалізованими засобами, притаманними ментальності тієї лінгвокультури, до якої вони належать.

Л.П. Боть, досліджуючи особливості вияву принципу ввічливості на матеріалі саме директивних МА, вказує, що цей принцип по-різному реалізується у різних типах МА. Дослідник поділяє всі директивні МА на «ввічливі» та «неввічливі». «Ввічливими» директивами Л.П. Боть вважає такі МА, які сприяють соціальній меті підтримки доброзичливих стосунків, тоді як «неввічливими» – МА, які перешкоджають соціальній меті. За класифікацією Л.П. Боть, до ввічливих директив належать МА запрошення, пропозиції, дозволи, тоді як наказ, розпорядження, вимоги та більшість інших директив є невивічливими МА [11, с.33-34].

При цьому наказ трактується як один із найбільш «неввічливих» директивних МА, адже його виконання облігаторне і не лишає адресату свободи вибору. На думку Л. П. Боть, під час реалізації МА наказу мовець не дотримується принципу ввічливості, щоб забезпечити перлокутивний ефект МА. Ефективність ілокутивної дії забезпечується у прескриптивних МА пріоритетною позицією мовця, яка забезпечує покору (підлеглість) партнера по комунікації. Мовна норма не зобов'язує адресанта бути ввічливим і пом'якшувати свій комунікативний намір у наказі, але мовець може дотримуватися принципу ввічливості, прагнучи отримати прихильне ставлення адресата [11, с.34].

Таке розуміння особливості реалізації принципу ввічливості у МА наказу підтверджується й емпіричним аналізом художнього тексту романів В. Рот, який є матеріалом даного дослідження. Зокрема, у ситуації позитивно налаштованого, кооперативного спілкування комунікантів МА наказу дійсно може включати у себе елементи фатичної комунікації (наприклад: *“Quiet, please!”*; *“Have a seat and get comfortable”*).

Попри це більшість наказів все ж ігнорують принцип ввічливості, виключають фатичні елементи як непродуктивні, непотрібні, та схиляються до максимально імперативної, лаконічної мовної формули. Розглянемо особливості реалізації принципу ввічливості у МА наказу на прикладі наступних уривків із художнього твору:

“Get up,” he says.

“Follow me,” he says to the rest of us [89].

У наведених прикладах мовець виключає принцип ввічливості та фатичну функцію мови. Мовна форма речень, які реалізують МА наказу обумовлена виключно основною метою – транслювати сам наказ адресатам та вплинути на них, щоб спонукати до виконання висловленої дії. При цьому ігноруються як соціальні етикетні норми комунікації, так і психологічний стан самих адресатів, можливе небажання їх виконувати наказ. Не враховується право адресатів на власний вибір щодо здійснення певної діяльності.

Відповідно, така реалізація акту наказу не відповідає принципу ввічливості та правилам кооперації мовців. Таке формулювання наказу є агресивним, воно значною мірою здатне спровокувати спротив співрозмовника, оскільки прототипова реакція на МА наказу передбачає не тільки покору та виконання наказу, але й відмову від його виконання.

У цьому контексті варто також звернутися до класифікації МА згідно з соціальною метою встановлення і дотримання принципу ввічливості, запропонованої Дж. Лічем. Вчений виділяє такі класи МА:

- 1) компетитив (ілокутивна мета конкурує з соціальною метою, наприклад: накази, вимоги, прохання, питання);
- 2) конвівіал (іллокутивна мета збігається з соціальною метою, наприклад: пропозиції, запрошення, подяки, вітання та привітання);
- 3) колаборатив (іллокутивна мета індиферентна для соціальної мети: ствердження, повідомлення, оголошення, інформування);

4) конфліктів (іллокутивна мета конфліктує з соціальною метою: погрози, обвинувачення) [80, с.194].

Відповідно до цієї класифікації, наказ належить до класу компетитивів, іллокутивна мета яких конкурує з соціальною метою. Завданням же соціальної мети, на думку Дж. Ліча, є сприяння уникненню конфліктів між комунікантами. Цьому ж відповідає і сама теорія ввічливості [80].

Таким чином, наказ, відповідно до твердження Дж. Ліча, конкурує з соціальною метою сприяння уникненню конфліктів між комунікантами. Неввічливий наказ дійсно може бути прийнятним у таких ситуаціях комунікації, де його використання є цілковито виправданим, наприклад, у армії, або у критичній ситуації, коли чітке та лаконічне формулювання є нагальною потребою. В інших же випадках соціальні норми комунікації вимагають реалізації принципу ввічливості, інакше ж МА наказу може сприйматися як прояв агресивної поведінки.

Так, у романі В. Рот «Divergent» описуються сцени тренування членів однієї з фракцій, яке передбачає небезпечні для життя дії – подолання важких перешкод, скелелазіння тощо. У цій ситуації комунікації використання МА наказу без маркерів ввічливості є цілком виправданим, адже не є доцільним витрачання часу на промовляння етикетних формул чи повного речення. Від чіткості та стислості, зрозумілості наказу залежить людське життя, наприклад: “*Get up*”, “*Follow me*”, “*Climb over it*” [89].

В інших же випадках таке формулювання МА наказу цілковито може слугувати вираженням неприязні, агресивної поведінки, тобто – конкурування з соціальною метою сприяння уникненню конфліктів між комунікантами за класифікацією Дж. Ліча, як от у такому прикладі: “*Out of my way, Stiff,*” *he snaps, and continues down the hallway*” [89].

Відповідно, на основі аналізу художнього англomовного тексту творів В. Рот ми виявили, що відповідно до особливостей реалізації у них принципу ввічливості, МА наказу можна поділити на три категорії:

1) «неввічливі» але виправдані МА наказу (у таких наказах принцип ввічливості ігнорується виправдано – це накази, які віддає командир в армії чи рятувальник, або інструктор, тренер тощо). Опущення принципу ввічливості тут продиктоване не прагненням мовця ігнорувати право вибору адресата, а самою недоцільністю такого вибору – мовець виступає як більш компетентна особа;

2) «неввічливі» МА наказу, які власне конкурують із соціальною метою сприяння уникненню конфліктів між комунікантами. Це МА наказу, які невиправдані ситуацією спілкування чи соціальними характеристиками учасників комунікації;

3) «ввічливі» МА наказу, які, попри облігаторність та відсутність вибору для адресата, пом'якшують імперативний ефект використанням фатичних етикетних формул, або апеляцією до психологічного стану адресата.

Тож, принцип ввічливості, відповідно до досліджень лінгвістів, не притаманний МА наказу, який вважається одним із найбільш «неввічливих» директивних МА. Наказ належить до класу компетитивів, ілокутивна мета яких конкурує з соціальною метою сприяння уникненню конфліктів між комунікантами. Втім, у ситуації кооперативного спілкування, або ж у офіційній ситуації комунікації наказ, як компетитивний МА, іноді може пом'якшуватися за рахунок використання етикетних формул чи інших додаткових засобів, які й реалізують принцип ввічливості у допустимих для цього типу МА межах. Однак, такі МА наказу можна вважати такими, що знаходяться на периферії з іншими директивами, такими як прохання, пропозиція тощо.

Висновки до II розділу

У другому розділі дослідження досліджено моделювання МА наказу. Визначено, що на сьогодні у моделі МА виділяються антропоцентричний блок та блок умов та способів реалізації МА.

У роботі проаналізований зміст та особовості цих блоків у моделі МА наказу. Антропоцентричний блок МА наказу включає адресантний, адресатний (інтерперсональний) та інтенціональний компоненти. З'ясовано, що адресантом МА наказу, як правило, є особа старша за віком, вища за соціальним статусом за адресата, яка зазвичай займає певну посаду, має професію вчителя, лікаря, воєнного, тренера і т. п. Адресатом, відповідно, частіше за все виступають діти, учні чи студенти, солдати тощо.

Умови та способи реалізації МА включають контекстний, ситуативний, метакомунікативний аспекти. Контекстуальний аспект передбачає вплив на реалізацію МА наказу різних типів контекстів – психологічного, мовного і позамовного, фізичного тощо. Модель МА наказу може також залежати від самої ситуації спілкування, рівня її офіційності / неофіційності, необхідності дотримання етикетних норм спілкування чи можливості нехтування ними.

Метакомунікативний аспект моделювання МА наказу пов'язаний, передусім, з фатичною функцією мови, яка відповідає за етикетні правила комунікації – використання етикетних формул як засобу реалізації принципу ввічливості. Виявлено, що фатичні елементи рідко входять до мовної форми МА наказу, оскільки є надмірними – саме лаконічність МА наказу реалізує його облігаторність, пріоритетність, бенефактивність дії, яка вимагається.

У розділі також досліджено прототиповий сценарій реалізації МА наказу, який включає у себе прототипову ситуацію та прототипову реакцію на наказ, а також реалізується через 5 етапів сценарію, який передбачає когнітивні елементи (необхідність для мовця виконання певної дії адресатом, формування потреби

висловлення мовцем наказу, пошук засобів впливу на адресата), а також власне мовні та комунікативні елементи (власне акт наказу, реакція на наказ з боку адресата).

Вивчення принципу ввічливості у контексті директивних МА загалом та МА наказу зокрема показало, що принцип ввічливості, відповідно до досліджень лінгвістів, не притаманний МА наказу, який вважається одним із найбільш «неввічливих» директивних МА. Наказ належить до класу компетитивів, ілокутивна мета яких конкурує з соціальною метою сприяння уникненню конфліктів між комунікантами.

РОЗДІЛ ІІІ

ВЕРБАЛЬНЕ ТА НЕВЕРБАЛЬНЕ ВТІЛЕННЯ МОВЛЕННЄВОГО АКТУ НАКАЗУ В РОМАНІ ВЕРОНІКИ РОТ «DIVERGENT»

3.1 Способи реалізації мовленнєвого акту наказу

3.1.1 Мовні засоби вираження МА прямого наказу. Інтерес у рамках цього дослідження представляє й питання вербального та невербального вираження МА наказу.

МА прямого наказу виокремлюється у контексті його локутивного потенціалу. МА прямого наказу, як показав теоретичний аналіз питання, найчастіше виражається за допомогою імперативних конструкцій.

У нашому корпусі прямий наказ виражений значно частіше, ніж непрямий. На це вказують статистичні дані, відповідно до яких із загальної суми 70 розглянутих прикладів уживання МА наказу в тексті (100%) 79% прикладів – це МА прямого наказу, тоді як непрямий наказ становить лише 21% від загального числа (рис. 3.1):

Рис. 3.1. Дані вживання МА прямого та непрямого наказу

Розглянемо основні вербальні засоби репрезентації МА прямого наказу. Найчастіше цей тип наказу виражений у тексті через наказовий спосіб, який, відповідно до граматики та прагматики англійської мови й покликаний виражати наказ, команду або ж прохання, рідше – дозвіл, заборону чи пораду. Такий спосіб в англійській мові може виражатися тільки одним шляхом – через форму інфінітиву смислового дієслова без частки *to*, як у наступному прикладі:

– “*Get him up,*” *Eric says.* [89].

У даному випадку використовується прямий наказ, виражений через форму наказового способу «*Get him up*». При цьому інфінітивна форма *get up* використовується без частки *to*, імператив використовується по відношенню до другої особи, а тому займенник *you* не вживається, що також спостерігаємо у наведеному прикладі. Окрім того, наведений у поданому прикладі наказ належить до типу міжособистісних, багатовекторних, негативно спрямованих наказів та включає у себе спонування до початку дії, звернене до особи з більш низьким соціальним статусом.

Слід зазначити, що аналогічна форма вираження є найбільш характерною для розглянутих нами прикладів МА прямого наказу. При цьому найбільш частотним є використання фразових дієслів, наприклад: *get up, shut up, get away, back off, take out, get it out* тощо.

Втім, окрім тяжіння тексту самих творів до сленгу та розмовного стилю можна відмітити й той факт, що фразові дієслова вирізняються своєю здатністю до лаконічності. Вони дозволяють швидко та ёмко виразити думку, передати чіткий наказ, а тому є доцільними при необхідності швидкого інформування, віддавання наказів в умовах, близьких до умов воєнної комунікації (а саме такі комунікативні умови відображені у текстах досліджуваних романів).

Проаналізуємо інші комунікативні характеристики МА прямого наказу, виражених через використання фразових дієслів у формі наказового способу:

“*Shut up, Four!*” [89] (прямий наказ, негативно спрямований; вимога, яка регламентує мовну поведінку партнера, звернена до особи з нижчим соціальним статусом);

“*Get away from me.*” [89] (прямий наказ, негативно спрямований; категорична вимога, що регламентує поведінку);

“*Back off, Tris,*” *Will says.* [89] (прямий наказ, негативно спрямований; спонукання до закінчення дії, звернене до особи з більш низьким соціальним статусом);

“*Take it out!*” *he yells.* “*Get it out, get it out of me, get it out!*” [89] (прямий наказ, негативно спрямований; спонукання до початку дії, звернене до особи з аналогічним соціальним статусом).

Як показує аналіз, більшість із прямих наказів, виражених імперативом та наказовою формою, дієслова мають негативну комунікативну спрямованість. Такі накази чіткі та лаконічні. У деяких випадках прямих наказів містяться звертання до другої особи, наприклад, у реченнях *Shut up, Four! Back off, Tris* займенник *you* замінений на ім'я особи, якій адресований наказ. Окрім того, в останньому із розглянутих прикладів – використовується стилістичний засіб повтору: *Get it out, get it out of me, get it out!* Повтор наказу не тільки підвищує його прагматичну значущість, але також виражає емоційний стан мовця, вказує на соціально-рольові стосунки між адресатом та адресантом, а також на умови комунікації.

Наказова форма речення, яке включає у себе МА наказу, може також супроводжуватися запереченням, наприклад:

A hand touches my shoulder, and I fling a fist out, hitting something solid but soft.
“*Don't touch me!*” *I sob* [89].

У даному випадку також спостерігаємо прямий наказ, який граничить із МА заборони чи прохання. Дієслово, вжите у наказовій формі, має також і форму заперечення (*don't touch*). Такий варіант вираження прямого наказу маркує дещо інший тип статусно-рольових стосунків між комунікантами. Якщо прямий

імперативний наказ частіше за все виражається людиною із вищим соціальним статусом на адресу особи із нижчим соціальним статусом, то наказ у формі заперечення – навпаки.

Окрім того, такий варіант вербального вираження МА прямого наказу характерний для комунікації між особами, які мають рівний соціальний статус, наприклад:

“Don’t pretend,” I say breathily. [89].

З синтаксичної точки зору також слід відмітити той факт, що деякі імперативні речення, які виражають МА прямого наказу, належать до категорії нечленованих речень, які характеризуються синтаксичною нерозкладністю. Такі речення складаються з одного слова, а тому їх ще називають «словами-реченнями», наприклад:

“Split up!” Tobias’s voice roars over the sound of our cries, our chaos. “Run!” [88].

У першому реченні МА прямого наказу виражений фразовим дієсловом (*Split up!*), тоді як у другому прикладі речення складається всього із одного дієслова – *Run!* Лаконічність такої форми вираження МА прямого наказу диктується комунікативними умовами, необхідністю швидко та чітко висловити наказ у обмежених часових умовах та в екстремальній ситуації.

Тож загалом основними вербальними засобами вираження МА прямого наказу в англійському художньому дискурсі є імперативні речення (іноді – заперечні імперативи). Основними частиномовними засобами виступають передусім дієслова та фразові дієслова. Окрім того, використовуються власні імена для звернення до другої особи. Часто використовуються окличні речення, а за синтаксичною структурою – вони мають спрощену форму, а іноді взагалі виражені нечленованими реченнями, які складаються із одного слова.

3.1.2 Мовні засоби вираження МА непрямого наказу. МА непрямого наказу займають лише 21% від загального числа розглянутих прикладів. Звернемо увагу на ті вербальні засоби вираження непрямого наказу, які зустрічаються серед розглянутих речень.

Так, у наступному прикладі вживається прикметник *next up*, а також імена – *Molly and Christina*:

“Next up – Molly and Christina!” shouts Eric. [89].

У даному прикладі спостерігаємо непрямий наказ, який має ділову, природу та включає у себе спонукання до початку дії, звернене до особи з більш низьким соціальним статусом.

Використання прикметника та власних імен є опосередкованим наказом – мовець не вживає жодного дієслова, однак із прагматичного навантаження висловлювання зрозумілий наказ особам, ім'я яких використані, виконувати певну дію, яка вже є відомою учасникам комунікації і тому не потребує повторного називання.

У наступному прикладі використовується іменник, який у окличному реченні також виконує роль МА непрямого наказу:

“Attention!” he announces, flicking a lock of dark hair from his eyes [89].

У цьому прикладі мовець не звертається до адресантів, однак привертає їх увагу та непрямим віддає наказ мовчати та слухати. У даному випадку непрямий наказ виражений за допомогою окличного спонукального номінативного речення.

Окрім прикметників та іменників для вираження МА непрямого наказу можуть використовуватися також і прислівники, наприклад, один із керівників фракції говорить Тобіасу негайно виконати наказ:

“Tobias,” I say tersely. “Now!” [89].

У даному випадку прислівник *now* виражає непрямий наказ, який має міжособистісний, багатовекторний, індіферентний характер та містить у собі спонукання до початку дії, звернене до особи з більш низьким соціальним

статусом. Коротке окличне нечленоване речення містить у собі наказ, спрямований на спонукання до виконання відповідної дії. Важливо зазначити також, що наказ доповнений звертанням у вигляді імені адресанта – *Tobias*.

Також непрямым засобом вербальної репрезентації МА непрямого наказу можуть слугувати різноманітні вигуки, наприклад:

“Out!” I shout, pointing at the door [90].

У даному випадку також спостерігаємо використання короткого окличного нечленованого речення, однак за частиномовною ознакою лексема *out* у даному реченні виконує роль вигука. В англійській мові вигук (interjection) часто використовується для вираження оклику, обурення, і, у тому числі, наказу. У наведеному прикладі цей вигук виражає непрямий наказ, який має міжособистісний, багатовекторний, негативно спрямований характер, який виражає спонукання до початку дії, звернене до особи з аналогічним соціальним статусом.

Окрім того, непрямий наказ може виражатися заперечним реченням. Так, у наступному прикладі МА непрямого наказу виражений за допомогою заперечення у пасивній формі:

No conversation allowed [89].

Пасивна форма та заперечення, а не прямий наказ-ствердження, пом'якшують категоричність цього МА та забезпечують дотримання принципу ввічливості. Адресат не звертається до конкретної особи а використовує узагальнене речення у формі правила, таким чином швидше натякаючи на наказ не розмовляти, ніж виражаючи його напряду. Така форма вираження МА наказу співпадає з лінгвокультурною специфікою англійської мови

Відповідно серед розглянутих прикладів непрямого наказу вербальними засобами вираження цього МА виступають прикметники, іменники, прислівники, вигуки. На синтаксичному рівні активно використовуються окличні речення, переважно – нечленовані речення. Поширеними є називні та заперечні речення,

однак відсутні приклади вираження непрямого наказу через питання. На граматичному рівні використовується пасивна форма.

Важливо зауважити, що через непрямий наказ мовець виражає щось більше, ніж те, що означає саме висловлювання. Слід зауважити, що лише іноді непрямий наказ слугує для зниження категоричності висловлювання. Саме такий випадок можемо спостерігати на матеріалі прикладів “*Next up – Molly and Christina!*” *shouts Eric*. [89] та “*Attention!*” *he announces, flicking a lock of dark hair from his eyes* [89]. Натомість, дуже лаконічні нечленовані окличні речення, швидше, мають на меті максимально знизити час на висловлення наказу, ігноруючи принцип ввічливості та підвищуючи категоричність наказу, як от у прикладах “*Tobias,*” *I say tersely*. “*Now!*” [89] та “*Out!*” *I shout, pointing at the door* [90].

Таким чином, аналіз мовної репрезентації МА непрямого наказу лише частково підтверджує теорію, що провідним мотивом використання непрямих МА є саме принцип ввічливості.

3.2. Статусно-рольові відносини комунікантів у ситуації наказу

На особливості мовної репрезентації МА прямого та непрямого наказу впливають також статусно-рольові відносини комунікантів у ситуації наказу. Всі розглянуті приклади розділимо на групи відповідно до того, звертається адресат до особи з нижчим, вищим чи аналогічним своїм соціальним статусом.

Як показало дослідження, не спостерігається прикладів вживання наказів на адресу осіб з вищим соціальним статусом. Зазвичай, тут фігурують інші МА, наприклад – прохання, вимога тощо. Натомість, наказ частіше за все використовується у випадку звернення до особи з нижчим соціальним статусом (60% від загального числа). Рідше зустрічається наказ на адресу до особи з рівним соціальним статусом (рис. 3.2):

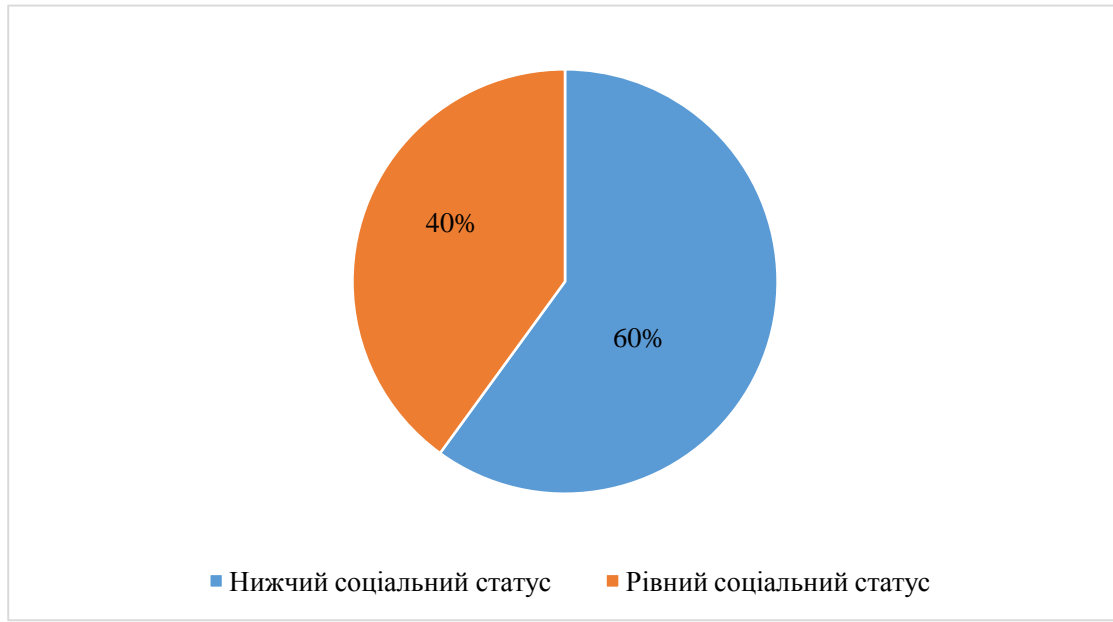

Рис.3.1. Статусно-рольові відносини комунікантів у ситуації наказу

Розглянемо відмінності у мовному вираженні МА наказу у випадку звертання до особи з нижчим та з рівним соціальним статусом. Зокрема, у випадку звертання до особи з нижчим статусом використовуються лаконічні форми наказу, активно вживаються фразові дієслова, нечленовані речення, наприклад:

Hey!” *The guard marches toward us and sticks the barrel of her gun between us.*
 “*Move aside*” [88].

У даному випадку вживається імперативне речення, виражене фразовим дієсловом, без будь-яких інших елементів. Форма наказу – ділова, оскільки комунікація відбувається у рамках ділових відносин охоронця та сторонньої людини. Наказ не має негативного відтінку, є індиферентним та вказує на спонукання до початку дії, звернене до особи з нижчим соціальним статусом. Нижча статусно-рольова позиція адресанта полягає у тому, що охоронець-адресат наділений певними службовими повноваженнями на відміну від адресанта.

Використовуються також заперечні речення, які слугують засобом вираження прямого наказу. Так, у наступному прикладі через заперечне речення

МА наказу (який граничить із МА заборони) регламентує мовну поведінку партнера, будучи зверненим до особи з нижчим соціальним статусом:

“Don’t talk about my mother that way.” [90].

Як правило, у ситуації вираження МА на адресу особи з нижчим соціальним статусом наказу ігнорується принцип ввічливості. Розглянемо наступний приклад:

“Give it to me,” I say. “Now.” [90].

У даному випадку за допомогою імператива *Give it to me* виражений прямий наказ як спонукання до початку дії, звернене до особи з нижчим соціальним статусом. Натомість, прислівник *now* виражає непрямий наказ, який має міжособистісний, багатовекторний, індіферентний характер та містить у собі спонукання до початку дії, звернене до особи з більш низьким соціальним статусом. При цьому, навіть непрямий наказ у даному випадку не передбачає дотримання принципу ввічливості.

У наступному прикладі спостерігаємо продовження даної розмови, де адресант відмовляє адресату у виконанні наказу:

“No.”

“Give it to me, or so help me, I will kill you in your sleep.” [90].

У даному випадку спостерігаємо прямий наказ, який має міжособистісний, багатовекторний, негативно спрямований характер та містить спонукання до початку дії, звернене до особи з більш низьким соціальним статусом.

У даному випадку МА наказу виражений через синтаксичний повтор того ж речення, за допомогою якого наказ був виражений вперше у прикладі *“Give it to me,” I say. “Now.” [90].* При цьому його супроводжує МА погрози (*I will kill you in your sleep*), а тому принцип ввічливості повністю ігнорується, натомість комунікація переходить у стан конфлікту.

Схожа комунікативна ситуація використовується також у наступному прикладі:

“Drop your weapon,” he says.

“Tobias,” I say, “you’re in a simulation.”

“Drop your weapon,” he repeats. “Or I’ll fire.” [89].

У даному випадку також використовується повтор МА наказу, покликаний підвищити його прагматичний вплив на адресанта. Натомість, відмова виконувати наказ також призводить до наростання конфліктної комунікативної ситуації.

Відповідно, МА наказу, висловлений на адресу особи з нижчим соціальним статусом, як правило виражений синтаксично короткими, часто – нечленованими однокомпонентними реченнями. Використовуються повтори, рідше – заперечні речення. При цьому майже повністю ігнорується принцип ввічливості, окрім випадків ділової комунікації. Це пояснюється тим, що особа з вищим соціальним статусом часто не вважає за необхідність дотримуватися принципу ввічливості при віддаванні наказу, адже це ускладнює добір мовних засобів та унеможлиблює дотримання інших принципів, таких як мовна економія, лаконічність.

Звернення до особи з аналогічним статусом наближає позиції обох комунікантів одне до одного. Мовці, особливо якщо вони при цьому є однолітками, обирають більш розмовний спосіб вираження наказу, який також часто ігнорує принцип ввічливості.

Аналогічно до ситуації із спілкуванням осіб з вищим та нижчим статусом, у комунікації людей із рівними соціально-рольовими позиціями часто використовуються повтори, фразові дієслова та прості однокомпонентні речення:

“Back up,” I say. “Back away from him.” [88].

У даному випадку використовується повтор безпосередньо слова-наказу *back*, окрім того у другому реченні розширюється його структура, додаються деталі, що підвищує прагматичний потенціал висловлювання.

Окрім того, використовуються заперечні речення для репрезентації МА наказу:

“Don’t dodge the question.” [88].

У даному випадку заперечне речення виражає прямий наказ, яке має міжособистісний, багатовекторний, індиферентний характер. Заперечна форма вираження МА наказу обумовлює близькість його до МА заборони та вимоги. Даний приклад МА наказу регламентує мовну поведінку партнера, звернений до особи з аналогічним соціальним статусом.

Загалом, соціальний статус має вплив на вербальну репрезентацію МА наказу. Аналіз показав, що найширше представлені МА наказу, де адресантом виступає особа з нижчим соціальним статусом. Не простежуються приклади наказу особі, яка має вищий соціальний статус. При цьому між МА наказу на адресу людини з нижчим та з рівним, аналогічним соціальним статусом не простежується чіткого розмежування у плані мовних засобів вираження чи реалізації принципу ввічливості. Обидві групи МА наказу виражаються лаконічно, через використання фразових дієслів, нечленованих речень, заперечень, повторів тощо. Реалізація принципу ввічливості, на нашу думку, більше прив'язана до умов комунікації – зокрема, частіше принцип ввічливості простежується у випадку ділової комунікації, аніж у рамках щоденного спілкування.

3.3. Невербальне вираження наказу (міміка, інтонація наказу)

Інтерес представляє також питання невербального вираження МА наказу. Дослідження невербального компоненту МА наказу є дуже важливим, адже більшу частину інформації комуніканти отримують не з вербального компоненту (слів), а саме з невербальної поведінки співрозмовника – його міміки, жестикуляції, пози, тембру голосу та ін.

М. Кнапп [77] об'єднує невербальні елементи комунікації у такі групи: кінетичні рухи, фізичні характеристики, дотикові дії, парамова, проксеміка. У табл. 1 представлена найбільш повна, на наш погляд, класифікація невербальних засобів комунікації:

Таблиця 3.1

Класифікація невербальних засобів

Акустичні		Оптичні		
<i>Екстралінгвістичні</i>	<i>Просодичні</i>	<i>Кінетика</i>	<i>Проксеміка</i>	<i>Зовнішність</i>
паузи; покашлювання; дихання; сміх; плач.	темп мовлення; тон; тембр; гучність; манера мовлення; спосіб вимови.	жести; міміка; поза тіла; хода; зоровий контакт.	дистанція між мовцями; вплив оточення; дистанція; положення мовця у просторі.	фізіономіка; одяг; прикраси; зачіска, тощо.

Саме базуючись на цій класифікації, розглянемо особливості невербальної репрезентації МА наказу в англomовному художньому дискурсі.

Як показало вивчення вербальних засобів вираження МА наказу, цей МА, як правило, має досить обмежений та стереотипізований мовних репрезентантів. Накази лаконічні, оперують переважно дієсловами в імперативній формі. Саме тому важко оцінити рівень негативного чи позитивного забарвлення такого висловлювання, а також збереження чи ігнорування принципу ввічливості. Частина інформації, яка губиться при вербальному вираженні МА наказу, передають саме невербальні засоби поведінки та мовлення адресата.

Найпершою групою невербальних засобів вираження МА наказу, яку розглянемо, є група акустичних просодичних засобів. Передусім, до таких засобів належить голос, його тембр, гучність, тон. Накази, як правило, віддаються гучним, впевненим голосом, а тому у тексті досліджуваного роману голос адресата описується такими лексемами, як *steady*, *shout*, *yell* та ін.:

“*Out!*” *I shout, pointing at the door* [90];

“*Next up – Molly and Christina!*” *shouts Eric* [89];

“Take it out!” he yells [89].

Як показує аналіз цих прикладів, гучний голос характерний як для прямого, так і для непрямого наказу. Використання гучності голосу надає висловлюванню наполегливості, виключає можливість відмови чи невиконання наказу.

Щодо використання тембру голосу, який номінується у тексті за допомогою лексеми *steady*, то він супроводжує прямі накази, наприклад:

“Get away from me.” My voice is somehow steady [89].

Тембр та інтонація голосу, як невербальний просодичний засіб, у даному випадку забезпечують вираження категоричності вимоги, наказу. Аналогічну функцію виконує цей невербальний елемент і у наступному прикладі:

“Get out,” I say as steadily as I can [90].

Тембр, інтонація та гучність голосу використовуються однаково як у МА наказу, зверненому до особи з нижчим соціальним статусом, так і у наказах особам з аналогічним, рівним соціальним статусом. У тексті використовується також лексема *even-keeled* для передачі урівноваженого, впевненого тембру голосу:

“Destroy it,” Nita says, even-keeled [88].

Окрім голосу активним невербальним засобом вираження МА наказу слугують жести та міміка самого адресата. Так, жести мовця часто можуть доповнювати вербальний компонент, підкріплюючи наказ:

“Out!” I shout, pointing at the door [90].

Таким чином, відсутність прямої вказівки на дію, яку адресат наказує виконати, компенсується жестикуляцією – у лаконічному, однослівному наказі відсутня вказівка дверей, однак мовець вказує на них жестом. Відповідно, жест як оптичний кінетичний невербальний засіб є важливим елементом вираження МА наказу.

У наступному прикладі використовується погляд та міміка як оптичні кінетичні невербальні засоби вираження МА наказу:

“*Get him up,*” *Eric says. He stares with greedy eyes at Will’s fallen body, like the sight is a meal and he hasn’t eaten in weeks. The curl of his lip is cruel [89].*

У прикладі присутня вказівка на погляд мовця – *stares with greedy eyes*. Лексема *stare* вказує на пильний, часто – ворожий погляд. Негативну конотацію доповнює також експресивно забарвлений прикметник *greedy*. Окрім того, у тексті прикладу присутній стилістичний прийом метафоричного порівняння для опису погляду адресата наказу (*like the sight is a meal and he hasn’t eaten in weeks*). Окрім того, емоційний стан адресата тут яскраво виражається через вказівку на його міміку – *The curl of his lip is cruel*. Лексема *cruel* підтверджує ворожий напрямок комунікації. Вказівка на ці невербальні засоби передачі прихованої інформації цілковито компенсує лаконічний та неповний за своїми мовними засобами враження наказ. Саме орієнтуючись на невербальну поведінку адресата, адресант повідомлення та читач роману можуть зрозуміти, що даний МА не передбачає дотримання принципу ввічливості. За відсутності таких невербальних аспектів мовленнєвої поведінки МА наказу цілком міг здатися нейтральним.

Невербальний компонент репрезентації МА наказу важливий як в усному міжособистісному спілкуванні, так і у художньому дискурсі. Автор художнього тексту лише відтворює типову поведінку носіїв мови.

Окрім жестів та міміки часто використовуються й проксемічні елементи – позиція мовця та адресанта, дистанція між ними. У наступному прикладі присутня як вказівка на гучність голосу адресата (*shouts*), так і вказівка на кінетично-проксемічну невербальну його поведінку (*pulls Will’s arm across his shoulders and drags him out of the arena*):

“*Next up – Molly and Christina!*” *shouts Eric. Al pulls Will’s arm across his shoulders and drags him out of the arena [89].*

У даному випадку наказ супроводжується конкретними діями адресата, який не лише зменшує дистанцію між іншими членами комунікації, але й тягне одного із них за собою, щоб максимально спонукати до початку дії, якої він від нього

вимагає. Даний МА виражає непрямий наказ, однак інтенсивна невербальна поведінка мовця не залишає можливості для непорозуміння та хибної інтерпретації наказу.

У наступному ж прикладі МА наказу слугує відповіддю на невербальну поведінку партнера з комунікації:

A hand touches my shoulder, and I fling a fist out, hitting something solid but soft. "Don't touch me!" I sob [89].

У даному випадку виражений прямий наказ, який має міжособистісний, багатовекторний, негативно спрямований характер та граничить із заборною. Адресант МА наказу робить спробу скоротити дистанцію (*hand touches my shoulder*), і провокує реакцію співрозмовника. Спершу ця реакція виражається саме невербальними засобами – *fling a fist out, hit*. Ці невербальні засоби належать до категорії проксемічних засобів. Лише потім адресат вербально виражає МА наказу – *Don't touch me!*

При цьому присутня і вказівка на акустичний екстралінгвістичний невербальний засіб – *I sob*. Плач, який супроводжує наказ, ставить цей МА на межу із МА вимоги чи прохання. У даному випадку важливу роль відіграє саме емоційний стан мовця, адже саме цей елемент комунікації, виражений невербальним засобом, розкриває статусно-рольові відносини. Хоча мовець виражає наказ, однак робить це з риданням та сльозами. Це ставить його за статусом у даному прикладі комунікації нижче за адресанта наказу. Це робить цю комунікативну ситуацію дещо нетиповою для МА наказу.

Розглянемо також наступний приклад, у якому використовуються невербальні елементи комунікації:

"Give me that," I say, holding out my hand. My face burns [89].

Проксемічний елемент невербальної комунікації виражений через фразу *holding out my hand*. Це розкриває прагнення адресата скоротити дистанцію між собою та адресантом. Загалом, така поведінка співпадає із ситуацією вираження

наказу особі з аналогічним, рівним соціальним статусом. Мімічні вирази адресата виражені через словосполучення *face burns*. Почервоніння свідчить про невпевненість мовця, його збентеженість. Це пом'якшує категоричність МА наказу.

У наступному прикладі виражені лише оптичні проксемічні невербальні засоби:

“Shut up,” I say. I yank my arm from his grasp and walk out of the room [89].

У наведеному прикладі виражений прямий наказ, який має негативно спрямований характер. Даний МА є вимогою, яка регламентує мовну поведінку партнера та звернений до особи з рівним, аналогічним соціальним статусом.

У більшості розглянутих прикладів адресат повідомлення прагне скоротити дистанцію між собою та адресантом, адже це сприяє кращому донесенню МА наказу до свідомості співрозмовника, спонукання його до виконання цього наказу. Натомість, у прикладі *“Shut up,” I say. I yank my arm from his grasp and walk out of the room* використовується, навпаки, вказівка на збільшення дистанції між співрозмовниками – *yank my arm from his grasp*. Втім, така невербальна поведінка корелює з вербальною, адже наказ є вимогою, яка регламентує поведінку партнера та має негативну направленість.

Вказівка на рух мовця у просторі, зміну його позиції (*walk out of the room*) підкріплює прагматичний потенціал МА наказу, однак при цьому й фіксує відсутність вимоги мовця контролювати виконання цього наказу, адже він завершує комунікативний акт та навіть покидає кімнату.

Часто у тексті використовується декілька рівнів невербальної комунікації, яка підкріплює МА наказу. Так, у наступному прикладі використовують невербальні засоби на рівнях просодики, кінесики, проксеміки, а також екстралінгвістичні засоби:

“Stay away,” I hiss.

Laughing to himself, Tobias kisses my cheek and leaves the room [89].

У даному прикладі спостерігаємо прямий наказ, який має міжособистісний, багатовекторний, негативно спрямований характер та виражає вимогу, яка регламентує поведінку партнера, рівного за соціальним статусом.

На рівні просодики використовується вказівка на гучність та тембр голосу – *hiss*. Сміх, як реакція на МА наказу, належить до екстралінгвістичних невербальних засобів – *laughing*. На рівні кінесики та проксеміки використовується поцілунок *kisses my cheek*, як засіб скорочення дистанції між співрозмовниками та прояву позитивного ставлення та навіть інтимності у стосунках. Друга ж частина опису невербальної комунікації (*leaves the room*), навпаки, демонструє збільшення дистанції між мовцями та завершення комунікації. Загалом, така невербальна поведінка адресанта є виконанням наказу.

Загалом, у розглянутих прикладах використовуються такі варіанти невербального вираження МА наказу:

- екстралінгвістичні (сміх, плач);
- просодичні (темп, тембр, тон, гучність мовлення);
- кінетичні (жести, міміка, поза, хода);
- проксеміка (дистанція, положення у просторі та його зміна).

Частотність використання цих груп невербальних засобів вираження МА наказу відобразимо на рис. 3.3:

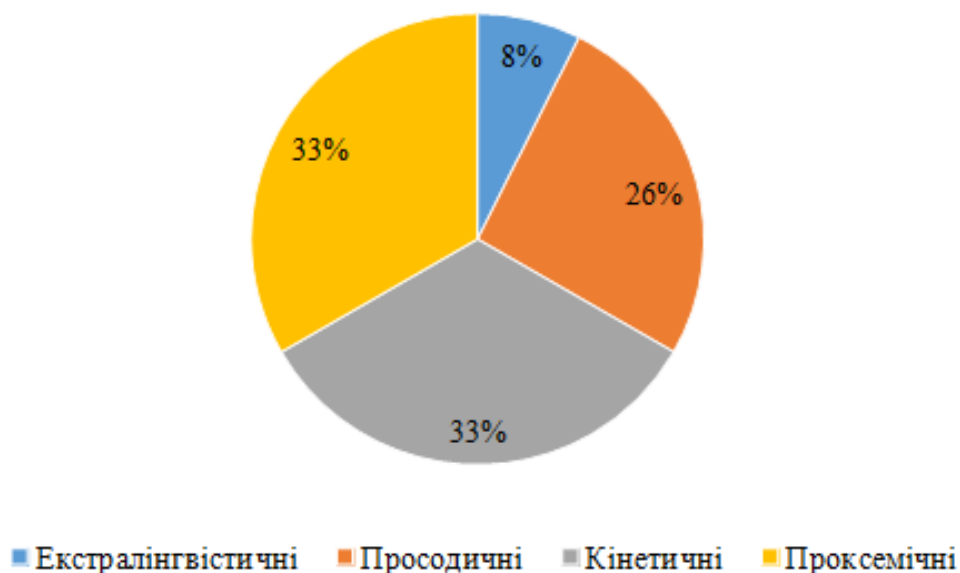

Рис. 2.3 Невербальні засоби вираження МА наказу

Відповідно до статистичних даних, найбільш широко виражені кінетичні та проксемічні невербальні засоби (по 33%), а також просодичні невербальні засоби (26%). Натомість, екстралінгвістичні засоби представлені найменше (8%). Це означає, що найбільш активно мовці використовують міміку, жести та зменшення чи збільшення дистанції між співрозмовниками для репрезентації МА наказу на невербальному рівні. Важливим невербальним елементом вираження наказу також є голос, особливо – показники його гучності та тембру, інтонації. До найменш представлених екстралінгвістичних засобів належать сміх, плач – вони рідко стосуються безпосередньо прагматики самого МА наказу та швидше виражають емоційний стан мовця. Втім, екстралінгвістичні засоби часто маркують нетипові відносини між комунікантами, наприклад, коли наказ віддає особа, нижча за соціальним статусом за адресанта МА наказу.

Висновки до III розділу

У третьому розділі магістерського дослідження розглянуто вербальне та невербальне втілення МА наказу в романі В. Рот «Divergent». Аналіз способів вербальної реалізації МА наказу дозволив відокремити вербальну репрезентацію прямого та непрямого наказу.

Вивчення мовних засобів вираження МА прямого наказу показало, що основними вербальними засобами вираження МА прямого наказу в англomовному художньому дискурсі є імперативні речення, включаючи заперечні імперативи. Основними частиномовними засобами виступають передусім дієслова та фразові дієслова. Використовуються власні імена для звернення до другої особи, а також окличні речення. За синтаксичною структурою більшість наказів мають спрощену форму, а іноді взагалі виражені нечленованими реченнями, які складаються із одного слова.

Порівняння мовних засобів вираження МА прямого та непрямого наказу показало, що вербальними засобами вираження МА непрямого наказу виступають прикметники, іменники, прислівники, вигуки. На синтаксичному рівні активно використовуються окличні речення, переважно – нечленовані речення. Поширені називні та заперечні речення, однак відсутні приклади вираження непрямого наказу через питання. На граматичному рівні використовується пасивна форма.

У третьому розділі магістерського дослідження також визначені статусно-рольові відносини комунікантів у ситуації наказу. Аналіз показав, що соціальний статус має вагомий вплив на вербальну репрезентацію МА наказу. Найширше представлені МА наказу, де адресантом виступає особа з нижчим соціальним статусом. Натомість, майже зовсім не простежуються приклади наказу на адресу особи, яка має вищий соціальний статус. При цьому між МА наказу на адресу людини з нижчим та з рівним, аналогічним соціальним статусом не простежується чіткого розмежування у плані мовних засобів вираження чи реалізації принципу ввічливості. Обидві групи МА наказу виражаються лаконічно, через використання фразових дієслів, нечленованих речень, заперечень, повторів тощо.

Вагомим аспектом репрезентації МА наказу також слугують елементи невербальної комунікації (жести та міміка, інтонація наказу тощо). Як показав здійснений у розділі аналіз, найбільш широко виражені кінетичні та проксемічні невербальні засоби, а також просодичні невербальні засоби. У той же час, екстралінгвістичні засоби представлені у художньому дискурсі найменше.

Загалом, аналіз вербального та невербального втілення МА наказу в англomовному художньому тексті показав, що невербальний компонент відіграє дуже важливу роль, адже компенсує ту інформацію, яка виявляється не включеною у лаконічні та часто стереотипізовані вербальні форми наказу. Саме невербальна частина МА наказу часто несе у собі важливу інформацію про емоційний стан комунікантів, ситуацію мовлення та статусно-рольові відносини учасників комунікації.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У ході дослідження розглянуто прагматичні характеристики мовленнєвого акту наказу в англomовному художньому дискурсі. Опрацювання теоретичних передумов дослідження дозволило визначити сутність мовленнєвого акту та історію розвитку теорії мовленнєвих актів.

Теорія та система мовленнєвих актів сформувалася у контексті лінгвопрагматичних пошуків сучасних лінгвістів. Відповідно до цієї теорії, мінімальною одиницею людської комунікації є не речення або висловлювання, а низка мовленнєвих актів, до яких належать, наприклад, констатація, питання, наказ, опис, пояснення, вибачення, подяка, привітання і т. д. Мовленнєвий акт при цьому розглядається як цілеспрямована комунікативна дія, яка здійснюється згідно з правилами мовленнєвої поведінки.

Мовленнєві акти мають діяльнісний характер, а тому провідним напрямком їх вивчення є системно-діяльнісний підхід. У рамках цього підходу мова розглядається як один з видів людської діяльності, тобто – як сукупність взаємопов'язаних і спрямованих на досягнення певного результату процесів. Мовленнєва комунікація здійснюється за допомогою мови і є частиною процесу комунікації у більш широкому розумінні, оскільки номенклатура її засоби далеко не обмежуються мовними одиницями.

З огляду на розвиток та поширення системно-діялісного підходу до вивчення процесу комунікації, зокрема – мовленнєвих актів, лінгвістична думка сьогодні зазнає кардинальних змін. Акт мовленнєвої комунікації розглядається як конкретна мовленнєва дія, що становить собою цілісну сукупність дій – взаємодій. Саме такий підхід до природи мови, антропологічний за своєю суттю, передбачає всебічне вивчення функціонування комунікативних одиниць у мовленні. Системно-діялісний підхід до аналізу процесу комунікації наголошує на

інтенціональності та цілеспрямованості мовленнєвої поведінки індивіда. Цей підхід багато у чому й визначив характер сучасних досліджень мовленнєвих актів.

У даному магістерському дослідженні увага сфокусована на аналізі мовленнєвого акту наказу, який входить до класу директив, тобто – які використовується мовцем для спонукання слухача до вчинення певного вчинку (наказ, прохання, порада, інструкція). Основною прагматичною спрямованістю наказу є спонукання, яке становить вид цілеспрямованої людської діяльності, пов'язаної з наміром мовця вплинути на співрозмовника і певним чином зберегти або змінити існуючий стан речей, що свідчить про його діяльнісну природу.

Вивчення прагматичного компоненту мовленнєвого акту наказу показало, що джерелом спонукання у цьому мовленнєвому акті є мовець, статус якого дає йому право на спонукання, він же в силу свого положення є відповідальним за прийняття рішення про вчинення або невиконання дії. Мовленнєвий акт наказу є прескриптивним видом директивних мовленнєвих актів, що мають на меті спонукати адресата до вчинення будь-якої дії або зміни стану.

На сьогодні дослідження директивних мовленнєвих актів виокремлює наступні типи мовленнєвого акту наказу – прямі / непрямі накази, а також групи й категорії наказів відповідно до низки функціональних аспектів, таких як сфера та ознака контактування, тип або засоби зв'язку, модальність, просторові характеристики, статусно-рольові особливості тощо. Заборона й дозвіл також розглядаються низкою дослідників як типи мовленнєвого акту наказу.

Дослідження моделювання МА наказу дозволило з'ясувати, що на сьогодні у моделі МА виділяються антропоцентричний блок та блок умов та способів реалізації МА. Антропоцентричний блок МА наказу включає адресантний, адресатний (інтерперсональний) та інтенціональний компоненти. З'ясовано, що адресантом МА наказу, як правило, є особа старша за віком, вища за соціальним статусом за адресата, яка зазвичай займає певну посаду, має професію вчителя,

лікаря, воєнного, тренера і т. п. Адресатом, відповідно, частіше за все виступають діти, учні чи студенти, солдати тощо.

Щодо умов та способів реалізації МА, то вони передбачають контекстний, ситуативний, метакомунікативний аспекти. Контекстуальний аспект передбачає вплив на реалізацію МА наказу різних типів контекстів – психологічного, мовного і позамовного, фізичного тощо. Модель МА наказу може також залежати від самої ситуації спілкування, рівня її офіційності / неофіційності, необхідності дотримання етикетних норм спілкування чи можливості нехтування ними. Метакомунікативний аспект моделювання МА наказу пов'язаний, передусім, з фатичною функцією мови, яка відповідає за етикетні правила комунікації – використання етикетних формул як засобу реалізації принципу ввічливості. Фатичні елементи рідко входять до мовної форми МА наказу, оскільки є надмірними – саме лаконічність МА наказу реалізує його облігаторність, пріоритетність, бенефактивність дії, яка вимагається.

Звернення до аналізу прототипового сценарію реалізації МА наказу, показало, що він включає у себе прототипову ситуацію та прототипову реакцію на наказ. Всього виділено 5 етапів сценарію, який передбачає когнітивні елементи (необхідність для мовця виконання певної дії адресатом, формування потреби висловлення мовцем наказу, пошук засобів впливу на адресата), а також власне мовні та комунікативні елементи (власне акт наказу, реакція на наказ з боку адресата).

Окрім того, у ході дослідження вивчено принцип ввічливості у контексті директивних мовленнєвих актів, включаючи мовленнєвий акт наказу. Відповідно до досліджень лінгвістів, принцип ввічливості загалом не притаманний МА наказу, адже він вважається одним із найбільш «неввічливих» директивних МА. Наказ належить до класу компетитивів, ілокутивна мета яких конкурує з соціальною метою сприяння уникненню конфліктів між комунікантами.

У третьому розділі дослідження визначено вербальне та невербальне втілення МА наказу в романі В. Рот «Divergent». Аналіз способів вербальної реалізації МА наказу дозволив відокремити вербальну репрезентацію прямого та непрямого наказу.

На вербальному рівні з'ясовано, що як прямий, так і непрямий наказ виражаються переважно дуже лаконічними та стереотипізованими формами. До вербальних засобів вираження мовленнєвого акту наказу належать імперативні речення, включаючи заперечні імперативи, окличні речення. Більшість наказів мають спрощену форму, а іноді взагалі виражені нечленованими реченнями, які складаються із одного слова. Основними частиномовними засобами виступають передусім дієслова та фразові дієслова. Використовуються власні імена для звернення до другої особи. Ці мовні засоби більш характерні для вираження прямих наказів.

Вербальними засобами вираження МА непрямого наказу виступають прикметники, іменники, прислівники, вигуки. На синтаксичному рівні активно використовуються окличні речення, переважно – нечленовані речення. Поширені називні та заперечні речення, однак відсутні приклади вираження непрямого наказу через питання. На граматичному рівні для вираження непрямого наказу також можуть використовуватися пасивні форми.

Аналіз статусно-рольових відносин комунікантів у ситуації наказу показав, що соціальний статус має вагомий вплив на вербальну репрезентацію МА наказу. Найширше представлені МА наказу, де адресантом виступає особа з нижчим соціальним статусом. При цьому між МА наказу на адресу людини з нижчим та з рівним, аналогічним соціальним статусом не простежується чіткого розмежування у плані мовних засобів вираження чи реалізації принципу ввічливості. Обидві групи МА наказу виражаються лаконічно, через використання фразових дієслів, нечленованих речень, заперечень, повторів тощо.

У дослідженні також звернено увагу на невербальні засоби вираження мовленнєвих актів наказу (жести та міміка, інтонація наказу тощо). Кількісний аналіз даного питання показав, що найбільш широко виражені кінетичні та проксемічні невербальні засоби, а також просодичні невербальні засоби. Натомість, екстралінгвістичні засоби (сміх, плач тощо) представлені у художньому дискурсі найменше.

Вивчення вербального та невербального втілення МА наказу в англomовному художньому тексті показало, що невербальний компонент відіграє дуже важливу роль, адже компенсує ту інформацію, яка виявляється не включеною у лаконічні та часто стереотипізовані вербальні форми наказу. Саме невербальна частина МА наказу часто несе у собі важливу інформацію про емоційний стан комунікантів, ситуацію мовлення та статусно-рольові відносини учасників комунікації.

Перспективами подальших досліджень є вивчення співвідношення прагматичної природи та засобів вираження мовленнєвого акту наказу та суміжних з ним директивних мовленнєвих актів – вимоги, прохання, заборони. Це питання представляє особливий інтерес, оскільки у лінгвістичних дослідженнях на сьогодні відсутні чіткі кордони вираження цих мовленнєвих актів, їх відмінностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ажеж К. Человек говорящий: вклад лингвистики в гуманитарные науки: пер. с фр. / К. Ажеж. – Москва: Едиториал УРСС, 2003. – 304 с.
2. Аксьонова В.І. Формування комунікативної особистості в умовах глобалізації суспільства / В. І. Аксьонова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: зб. наук. пр. – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2012. – Вип. 49. – С. 63–77.
3. Амирова Т.А. История языкознания: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Т.А. Амирова, Б.А. Ольховников, Ю.В. Рождественский; под ред. С.Ф. Гончаренко. – М.: Изд. центр «Академия», 2003. – 672 с.
4. Бабосов Є.М. Загальна соціологія: Учб. посібник для студентів вузів. 2-е вид. – Мн.: «Тетра Системс», 2004. – 640 с.
5. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник / Ф. С. Бацевич. – К.: Академія, 2009. – 376 с.
6. Беляева Е.И. Грамматика и прагматика побуждения. Английский язык. – Воронеж: ВГУ, 1992. – 168 с.
7. Беляев Б.В. Очерки о психологии обучения иностранным языкам / Б.В. Беляев. – 2-е изд. – М.: Учпедгиз, 1965. – 227 с.
8. Блумфилд Л. Язык / Л. Блумфилд. – М.: Прогресс, 1968. – 607 с.
9. Беляева Е.И. Грамматика и прагматика побуждения. Английский язык / Е.И. Беляев. – Воронеж: ВГУ, 1992. – 168 с.
10. Богданов В.В. Коммуниканты / В. В. Богданов // Вестник Харьков. ун-та. – 1989а. – №339. – С. 7-10.
11. Боть Л.П. Принцип ввічливості в директивних мовленнєвих актах (на матеріалі усного мовлення дітей 6-10 років) / Л.П. Боть // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер.: Філологічна. – 2012. – Вип. 29. – С. 33-35.

12. Вежбицка А. Толкование эмоциональных концептов / А. Вежбицка // Язык. Культура. Познание. – М.: Русские словари, 1996. – С. 201–375.
13. Гак В.Г. Высказывание и ситуация / В. Г. Гак // Проблемы структурной лингвистики. – М., 1973. – С. 349-372.
14. Грайс Г.П. Логика и речевое общение / Г. П. Грайс // Новое в зарубежной лингвистике: Лингвистическая прагматика. – М.: Прогресс, 1985. – Вып. XVI. – С. 217–237.
15. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию: пер. с нем. / В. фон Гумбольдт; общ. ред. Г.В. Рамишвили. – М.: ОАО ИГ «Прогресс», 2000 – 400 с.
16. Дедушно А.В. Лінгвопрагматичні параметри перформативних актів заборони і дозволу / А.В. Дедушно // Лінгвістичні дослідження. – 2016. – Вип. 43. – С. 23-27.
17. Дика М.В. Козир / М.В. Дика // Україна в євроінтеграційних процесах: матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції професорсько-викладацького складу. – 2007. – С. 452-459.
18. Дмитренко О.Л. Директивні мовленнєві акти в публіцистичному дискурсі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / О.Л. Дмитренко. – К., 2009. – 21 с.
19. Дорошенко, А.В. Побудительные речевые акты в косвенных контекстах / А. В. Дорошенко // Логический анализ языка. Проблемы интенциональных и прагматических контекстов. – М.: Наука, 1989. – С. 76-91.
20. Зимняя И.А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке / И.А. Зимняя. – 2-е изд.– М.: Просвещение, 1985. – 160 с.
21. Ейгер Г. В., Шевченко И. С. Принципы моделирования речевых актов // Вестник Харьков. унта. – 1998. – № 406. – С. 51-58.
22. Изотов А.И. Семантическая карта императивности (на материале чешского и русского языков) / А.И. Изотов. – М.: Филология, 1998. – 112 с.

23. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Москва: Гнозис, 2004. – 390 с.
24. Карасик В.И. Язык социального статуса / В. И. Карасик. – М.: Гнозис, 2002. – 333 с.
25. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М.: Наука, 1987. – 264 с.
26. Кашенкова И.С. К проблеме отбора содержания обучения языковым средствам выражения побудительности студентов-международников / И. С. Кашенкова // Вестник Бурятского государственного университета. Серия «Теория и методика обучения гуманитарным наукам». – №15. – Изд. БГУ, 2010. – С.185-190.
27. Колокольцева Т.Н. Специфические коммуникативные единицы диалогической речи: монография / Т.Н. Колокольцева. – Волгоград, 2001. – 257 с.
28. Колшанский Г.В. Контекстная семантика / Г. В. Колшанский. – М.: Наука, 1980. – 149 с.
29. Кочерган М. П. Слово і контекст / М. П. Кочерган. – Львів: Вища школа, 1980. – 183 с.
30. Ларина Т.С. Директивный речевой акт приказ в немецкоязычной лингвокультуре (на материале произведения Фрица Хохвельдера «Приказ») / Т. С. Ларина // Филологические науки в МГИМО. – №15, 2018. – С. 118-125.
31. Леонтьев А.А. Язык и речевая деятельность в общей и педагогической психологии / А.А. Леонтьев // Избранные психологические труды. – Москва: Изд-во Моск. психол.-соц. ин-та, 2003. – 536 с.
32. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – Москва: Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
33. Ліпська, Є.Л. Прескриптивні мовленнєві акти у німецькомовному спонукальному дискурсі / Є.Л. Ліпська. – С .51-54.

34. Макаров Л.М. Основы теории дискурса / Л.М. Макаров. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. – 280 с.
35. Маркова А.К. Психология усвоения языка как средства общения / А. К. Маркова. – М.: Педагогика, 1974. – 240 с.
36. Мертон Р.К. Соціальна теорія і соціальна структура / Р.К. Мертон // Соціологічні дослідження. – 1992. – № 2. – С. 118-124.
37. Моррис Ч. Основания теории знаков / Ч. Моррис. – В кн.: Семантика. – Москва, 1983. – С. 37-89.
38. Мыркин В.Я. Типы контекстов: коммуникативный контекст / В.Я. Мыркин // Филол. науки. – 1978. – № 1. – С. 95-100.
39. Наказ // Академічний тлумачний словник української мови (1970-1980) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/nakaz> (дата звернення: 13.05.2020).
40. Никольский Л.Б. Синхронная социоллингвистика / Л. Б. Никольский. – М.: Наука, 1976. – 168 с.
41. Пихтіна Н.П. Основы педагогічної техніки / Н.П. Пихтіна. – К.: Центр учбової літератури, 2013. – 316 с.
42. Пономаренко О.О. Мовленнєві акти погрози в сучасному англomовному діалогічному дискурсі: когнітивно-прагматичний аспект: дис. ... канд. філолог. наук за спеціальністю 10.02.04 «Германські мови» / О.О. Пономаренко. – Харків, 2019. – 25 с.
43. Почепцов Г.Г. Слушатель и его роль в актах речевого общения / Г.Г. Почепцов // Языковое общение: единицы и регулятивы. – Калинин: Изд-во Калинин. ун-та, 1987. – С. 26-38.
44. Почепцов Г.Г. О коммуникативной типологии адресата / Г. Г. Почепцов // Речевые акты в лингвистике и методике. – Пятигорск, 1986. – С. 10-17.
45. Почепцов Г.Г. Теория коммуникации / Г.Г. Почепцов. – М.: Центр, 2001. – 656 с.

46. Почепцов Г.Г. Фатическая метакоммуникация / Г.Г. Почепцов // Семантика и прагматика синтаксических единств. – Калинин: Изд-во Калинин. ун-та, 1981. – С. 52-59.
47. Примуш М.В. Загальна соціологія: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М.В. Примуш. – К.: Професіонал 2004. – 590 с.
48. Остин Дж. Истина / Дж. Остин // Три способа пролить чернила: Философские работы – СПб.: Изд-во «Алетейя»: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2006. – С. 138–155.
49. Остин Дж. Перформативные высказывания / Дж. Остин // Три способа пролить чернила: Философские работы. – СПб.: Изд-во «Алетейя»: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2006. – С. 262–281.
50. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: підручник: у2-х кн. / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К.: Либідь, 2004. – Кн. 1: Соціальна психологія особистості і спілкування. – 576 с.
51. Орлов Г.А. Современная английская речь / Г. А. Орлов. – М.: Высш. школа, 1991. – 251 с.
52. Рассел Б. Історія західної філософії / Пер. з англ. Ю. Лісняка, П. Тарашука. – К.: Основи, 1995. – 759 с.
53. Розеншток-Хюсси О. Речь и действительность / О. Розеншток-Хюсси. – М.: Лабиринт, 1994. – 111 с.
54. Росінська О.А. Культура сучасної української мови. Довідник для всіх / О. А. Росінська. – Донецьк: ТОВ «ВКФ «БАО», 2009. – 392 с.
55. Селезнева Н.А. Побудительные высказывания и стратегия вежливости / Н. А. Селезнева // Университетские чтения-2011. Материалы научно-методических чтений ПГЛУ. Ч. 2. – Пятигорск: ПГЛУ, 2011. – С. 76-81.
56. Семенюк І.С. Гендерна маркованність етикетного компліментарного спілкування в англomовному та україномовному дискурсі / І. С. Семенюк //

Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – 2012. – №105 (2). – С. 395-397.

57. Семенюк І.С. Типологія комунікативних ситуацій / І. С. Семенюк // Наук. записки Житом. держ. університету імені Івана Франка: зб. наук. праць. Серія: філологія. – 2008. – (10). – С. 190-194.

58. Серль Дж. Классификация иллокутивных актов / Дж. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1986. – Вып. 17: Теория речевых актов. – С. 170–194.

59. Серль Дж. Лингвистические аспекты перевода / Дж. Серль. – Москва: АСАТ, 1998. – 355 с.

60. Сидоров Е.В. Речевая коммуникация: фундаментальные необходимости / Е. В. Сидоров. – Москва: ИЗД-ВО РГСУ, 2009. – 154 с.

61. Синиця А. Логіко-філософський аспект теорії «мовленнєвих актів» [Електронний ресурс] / А. Синиця. – Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/155/1/03.pdf> (дата звернення: 13.05.2020).

62. Скрипаенко А.Н. Место запрета в классификации речевых актов / А. Н. Скрипаенко // Вопросы романно-германской филологии. Межвуз. сб. науч. статей. Вып. 1. – Пятигорск: ПГЛУ, 2004. – С. 240-245.

63. Соссюр де Ф. Курс общей лингвистики / Ф. де Соссюр // Труды по языкознанию: пер. с фр. под ред. А. А Холодовича. – М.: Прогресс, 1977. – С. 31–296.

64. Стросон П.Ф. Намерение и конвенция в речевых актах / П. Ф. Стросон // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1986. – Вып. 17: Теория речевых актов. – С. 130–150.

65. Темерівський В.В. Інформаційно-комунікативний аспект політичного маркетингу / В.В. Темерівський // Сучасна українська політика. – К.: Центр соціальних комунікацій, 2011. – Вип. 22. – С. 95–105.

66. Теплякова Е.К. Коммуникативные неудачи при реализации речевых актов побуждения в диалогическом дискурсе. На матер. совр. нем. языка: автореф. дис. ... канд. филол. наук / Е.К. Теплякова. – Тамбов, 1998. – 17 с.
67. Швейцер А.Д., Никольский Л. Б. Введение в социолингвистику / А. Д. Швейцер, Л. Б. Никольский. – М., 1978. – 216 с.
68. Шевченко И.С. Историческая динамика прагматики предложения: английское вопросительное предложение 16-20 вв.: монография / И. С. Шевченко. – Харьков: Константа, 1998. – 168 с.
69. Шиленко Р.В. Прямые и косвенные экспрессивные высказывания в аспекте регулирования межличностных отношений / Р.В. Шиленко // Языковое общение и его единицы: Межвуз. сб. научн. трудов. – Калинин: Изд-во Калинин. ун-та, 1986. – С. 49-54.
70. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность / Л.В. Щерба; ред. Л.Р. Зиндер, М.И. Матусевич. – М.: Наука, 1974. – 428 с.
71. Чхетиани Т.Д. Лингвистические аспекты фатической метакоммуникации: автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.04 / Киев. гос. пед. ин-т иностр. яз. – Киев, 1987. – 24 с.
72. Brown P., Levinson S. Politeness: Some universals in language use. – London, New York etc.: CUP, 1987. – 345 p.
73. Grice P. Logic and conversation // Syntax and semantics. – N.Y.: Academic Press, 1975. – P. 41-58.
74. Grice H.P. Sprecher-Bedeutung, Satz-Bedeutung und Wort-Bedeutung / H. P. Grice // Handlung, Kommunikation, Bedeutung. – Fr./M.: Suhrkamp, 1993b. – S. 85–111.
75. Hjelmslev L. Langue et parole / L. Hjelmslev // Texto! – Vol. X, №4 [Электронный ресурс]. – 2005. – Режим доступа: http://www.revue-texto.net/Saussure/Sur_Saussure/Hjelmslev_Langue.html (дата звернения: 13.05.2020).

76. Hymes D. On Communicative Competence: Excerpts // Pride J. B., Holmes J. *Sociolinguistics: Selected Readings*. – Harmondsworth, 1972. – P. 269-293.
77. Knapp M. Hall D. *Nonverbal communication: Textbook* / M. Knapp, D. Hall. – St. Petersburg: Prime EVROZNAK, 2004. – 256 p.
78. Lacoff R. The logic of politeness / R. Lacoff // *Papers from the Ninth Regional Meeting of Chicago Linguistic society*. – Chicago: CLS, 1973. – P. 292 – 305.
79. Latraverse F. The role of context in a linguistic theory // *Abstracts: 8th International Congress on Logic, Methodology and Philosophy of Science*. – Moscow: Nauka, 1987. – Vol.5. – Part 3. – Sect 1-13. – P.45-46.
80. Leech G.N. *Principles of Pragmatics* / G. N. Leech. – London – N. Y.: Longman, 1983. – 250 p.
81. Oxford Advanced Learner's Dictionary [Электронный ресурс]. – 2020. – Режим доступа: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/> (дата звернения: 13.05.2020).
82. Searle J. *The Construction of Social Reality*. – N.Y., London, etc.: The Free Press, 1995. – 241 p.
83. Searle J. The nature of Intentional states / J. Searle // *Intentionality*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983. – P. 1–36.
84. Searle J., Vanderveken D. *Foundations of illocutionary logic* / J. Searle, D. Vanderveken. – Cambridge: Cambridge University Press, 1985, XI. – 227 p.
85. Searle J. What is a speech act? – In: “Philosophy in America” ed. Max Black. – London, Alien and Unwin, 1965. – P. 221–239.
86. Tyler S.A. *The Said and the Unsaid. Mind, Meaning and Culture*. – N.Y. etc.: Academic Press, 1978. – 489 p.
87. Wunderlich D. Methodological remarks on speech act theory // *Speech act theory and pragmatics*. Eds. J. Searle, F.Kiefer, M.Bierwisch. – Dordrecht, Boston, London: Reidel, 1980. – P. 291-312.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

88. Roth V. Allegiant [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.studynovels.com/Book/BookDetail?bid=1476&name=Allegiant%20\(Divergent%203\)](http://www.studynovels.com/Book/BookDetail?bid=1476&name=Allegiant%20(Divergent%203)) (дата звернення: 13.05.2020).
89. Roth V. Divergent [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.studynovels.com/Book/BookDetail?bid=1474&name=Divergent%20\(Divergent%201\)](http://www.studynovels.com/Book/BookDetail?bid=1474&name=Divergent%20(Divergent%201)) (дата звернення: 13.05.2020).
90. Roth V. Insurgent [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.studynovels.com/Book/BookDetail?bid=1475&name=Insurgent%20\(Divergent%202\)](http://www.studynovels.com/Book/BookDetail?bid=1475&name=Insurgent%20(Divergent%202)) (дата звернення: 13.05.2020).

Методичний додаток

Тема: Pragmatic characteristics of the speech act

Актуальність даного методичного комплексу вправ полягає у необхідності ознайомлення студентів з різними прагматичними аспектами англійської мови, зокрема – у контексті теорії мовленнєвих актів. Вивчення різних типів мовленнєвих актів передбачене у курсі теоретичної граматики, а також є цінним для кращого засвоєння студентами особливостей стилістики, прагматичної структури англійської мови, сформувати навички та вміння сприйняття та відтворення різних прагматичних характеристик англійського мовлення. Окрім того, даний методичний комплекс містить у собі потенціал до формування у студентів компетентності у читанні сучасної англомовної художньої літератури.

Виділимо основні цілі даного методичного комплексу:

Практична ціль полягає у:

- закріпленні знань студентів щодо типів мовленнєвих актів, підтипів директивних мовленнєвих актів та прагматичних особливостей мовленнєвого акту наказу;
- тренуванні вмінь студентів на текстовому матеріалі та у власних прикладах визначати ці прагматичні властивості МА наказу;
- формуванні комунікативної компетентності в англійській мові на базі заданої тематики, а саме – комплексного формування компетентності у читанні, лексичної та граматичної компетентності, компетентності в діалогічному та монологічному мовленні, лінгвокультурної та навчально-стратегічної компетентностей.

Загальноосвітня мета полягає у поглибленні знань студентів щодо прагматичної сторони англійської мови, комунікативних особливостей різних мовленнєвих актів та мовленнєвих ситуацій, використання принципу ввічливості в англійській мові як лінгвокультурологічного чинника.

Продовження додатку А

Розвиваюча мета методичного комплексу полягає у формуванні в студентів зв'язків між отриманими теоретичними знаннями та їх практичним застосуванням; у розвитку пам'яті, мислення, уяви та уваги студентів, а також здогадки на основі вербального та невербального іншомовного комунікативного матеріалу.

Виховна мета методичного комплексу передбачає виховання у студентів вміння працювати у парах та групах, виховання культури англійського мовлення, поваги до співбесідника та ввічливості, шанобливого ставлення до іншомовної культури та норм іншомовної комунікативної поведінки.

Exercise 1

Instruction: Match the type of the speech acts and their description.

Performative	describes reality through the eyes of a third
Commissives	Belongs to performatives. Expresses various orders, commands, requirements. Encourages other participants in communication to take action.
Expressives	Belongs to performatives. Statements that fulfill promises, acceptance of responsibilities. With their help expectations of interlocutors are defined.
Constantive	is a statement, equivalent to an action or deed.
Directives	Belongs to performatives. Objectified representation of the internal states of the individual, the assessments of the behavior of others.

Exercise 2

Instruction: Classify the directive speech acts according to their type. Think of your own example to every of these speech acts:

Order, warning, request, requirement, motivation, prohibition, invitation, permit, advice, instruction, persuasion, permission, threat, incitement,

Prescriptive	Requestive	Motivating	Warning

Exercise 3

Instruction: 1) Read and translate the material about the principles of modeling order speech act:

I. S. Shevchenko points out that, analyzing the speech act (SA), it is necessary to present it in the form of model. The most important provision of the theory of SA, according to the scientist, is the allocation of SA in its propositional content and illocutionary function [Shevchenko, p. 25]. The time and place of a particular SA in discourse is also important. D. Wunderlich points out that some SAs can be identified only on the basis of their location in the chain of other SAs [Wunderlich, p. 311].

Accordingly, the following leading aspects are distinguished in SA model [Shevchenko, p. 25-26]:

1) *Anthropocentric block of SA, which describes the communicators and the goals of their communication. These include addressee, addresser (interpersonal) and intentional components.*

2) *Conditions and methods of SA implementation include contextual, situational, metacommunicative aspects.*

2) Think about such model components in the order speech act. Who are usual communicators of such speech act? What personal peculiarities they may have (age, social role, profession, gender etc.? What situations or context may include the use of orders as speech acts?

Exercise 4

Instruction: Read the following sentences from the Veronica Roth's book "Divergent" (2011) and define the words which represents the order speech act. Try to guess the possible aspects of the anthropocentric block of the order speech act in these examples, namely: the communicators' (addressee and addresser) social status, age, gender, profession, their communicative and psychological characteristics (personality structure, temperament, abilities, etc.):

1) *Then an Erudite boy in a blue sweater shoves me. (...) "Out of my way, Stiff," he snaps, and continues down the hallway.*

2) *"Listen up! My name is Max! I am one of the leaders of your new faction!" shouts a man at the other end of the roof.*

3) *"Wake. Up," Four snaps. "You are holding a loaded gun, you idiot. Act like it".*

Exercise 5

Instruction: 1) The context of the SA includes time, place, motive or reason of the SA, the condition of the statement, its purpose or task, method or mode of expression. Using this information try to interpret the following passage:

His lips spread wide, revealing a gray molar with a dark pit in the side. I can't tell if he's smiling or grimacing. "Then isn't today a special day for you? The day before you choose?"

"Let go of me," I say. I hear ringing in my ears. My voice sounds clear and stern – not what I expected to hear. I feel like it doesn't belong to me.

2) What verbal and non-verbal markers are used in the text to indicate the context of the order SA?

Exercise 6

Instruction: 1) Express your own opinion about the politeness principle and its use in the order SA – do you think that order belongs to polite speech acts? Why?

2) Remember, what typical markers of politeness the English native speakers are usually use in their speech.

3) Read the following examples of the order SA and say if they are polite or not? Give the reasons for your answer using the text of the SA:

1) *"Get up," he says.*

2) *"Follow me," he says to the rest of us.*

3) *"Excuse me," says Marcus, but the crowd doesn't hear him. He shouts, "Quiet, please!"*

4) *"Climb over it," he says.*

- 5) *“Out of my way, Stiff,” he snaps, and continues down the hallway”.*
- 6) *“Have a seat and get comfortable,” she says. “My name is Tori”.*

Exercise 7

Instruction: 1) Work in pairs or groups up to three people. Think of the communicative situation typical for the use of orders. Make up a short dialogue which includes orders. Give the addressee the right to obey or disobey the orders. Role-play the dialogue.

2) Listen carefully to the dialogues of your colleagues. Define the anthropocentric block of the order SA and conditions and methods of SA implementation.